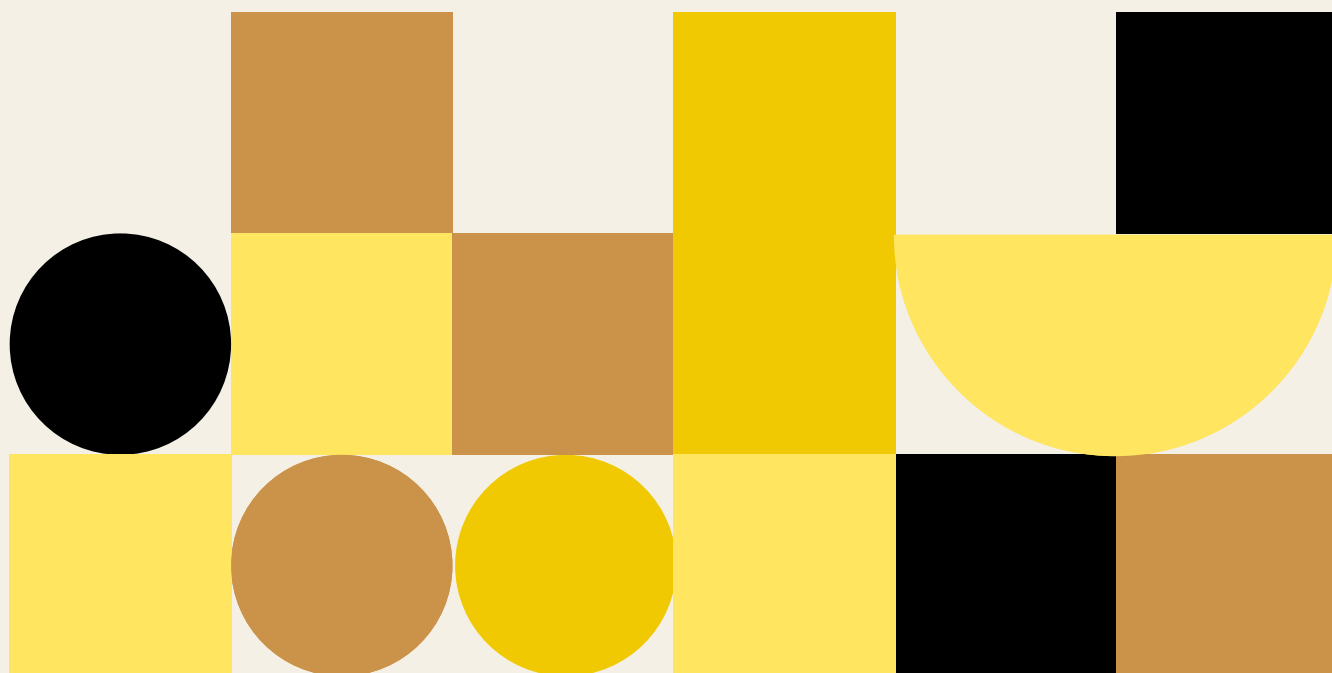

Prieskum životnej situácie počas pandémie COVID-19

Ing. Mgr. Andrej Kuruc
Veronika Valkovičová, PhD.
Mgr. Jana Jablonická-Zezulová

Prieskum životnej situácie počas pandémie COVID-19

Ing. Mgr. Andrej Kuruc
Veronika Valkovičová, PhD.
Mgr. Jana Jablonická-Zezulová

Bratislava, 2020

Inštitút pre výskum práce a rodiny vydal túto publikáciu ako súčasť výstupov národného projektu Prevencia a eliminácia rodovej diskriminácie OP ĽZ NP 2018/4.1.2/O1, ktorý sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu a Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci Operačného programu Ľudské zdroje **www.esf.gov.sk**

Spracovali

Ing. Mgr. Andrej Kuruc
Veronika Valkovičová, PhD.
Mgr. Jana Jablonická-Zezulová

Vydanie

Prvé vydanie

Vydavateľ

Inštitút pre výskum práce a rodiny

Rok vydania

2020

Rozsah

36 strán

Jazyková korektúra

Sára Činčurová

Obsah

Úvod.....	6
Demografia prieskumu	8
Výsledky prieskumu.....	9
Počet ľudí v domácnosti, počet izieb, počet detí	9
Rodinná situácia.....	9
Pracovná situácia.....	9
Ako zmenila ich život pandémie	10
Aké zmeny boli v pracovnej oblasti	11
Aké boli zmeny v rodinnej oblasti.....	12
Aké boli zmeny v iných oblastiach.....	13
Finančná situácia respondentov a respondentiek.....	16
Zníženie mzdy	17
Starostlivosť o deti a domácnosť.....	18
Ktorý aspekt krízy mal na život najväčší dopad	20
Ktoré služby počas pandémie chýbali	21
Najväčší negatívny dopad pandémie na spoločnosť.....	23
Čoho sa respondenti a respondentky obávali	24
Obavy z nerovností.....	26
Stupeň stresu a spokojnosť so životom a psychické zdravie	27
Vzťahy v domácnosti vrátane konfliktov a násilia.....	28
Čo by pomohlo v čase pandémie	29
Dostupná pomoc počas pandémie.....	30
Zhrnutie dopadov pandémie na ženy a mužov s ohľadom na pracovnú a rodinnú oblasť	31
Opatrenia na zosúladenie pracovného a rodinného života	33
Domáce násilie, služby reprodukčného a psychického zdravia	35
Záver.....	36

Úvod

Od jari tohto roku zaviedli európske vlády karanténne opatrenia v súvislosti s pandémiou COVID-19. Aj pre ľudí žijúcich na Slovensku znamenali tieto opatrenia bezprecedentné a radikálne zmeny ich životných okolností. Zmeny v každodennom živote vyplývali z obmedzení služieb, zmien pracovných režimov i režimov starostlivosti o rodinných príslušníkov a domácností¹. Opatrenia, ktoré jednotlivé štáty zaviedli, na jednej strane vnímame ako faktory ovplyvňujúce trhy práce či služieb, na druhej strane musíme reflektovať i to, že mali (a budú mať) zásadný vplyv na kvalitu života žien a mužov². Dopad krízy nikdy nie je rodovo neutrálny a COVID-19 nie je výnimkou. Zatiaľ čo vo väčšej miere na ochorenie umierajú muži, ženy a dievčatá sú viac zasiahnuté ekonomickými a sociálnymi dôsledkami pandémie.³

Online prieskum Inštitútu pre výskum práce a rodiny, ktorý trval od polovice mája 2020 do konca júna 2020, sa zameriaval primárne na zmeny v pracovnom živote na trhu práce i vo vykonávaní tzv. domácej práce starostlivosti o domácnosť a členov rodiny. Celoeurópske dáta poukazujú hlavne na to, že zásadné zmeny predstavovali karanténne opatrenia pre ľudí žijúcich v početnejších rodinách – najmä pre partnerov a partnerky s deťmi, pre ktorých a ktoré práca z domu predstavovala komplikácie v zosúladení pracovného a domáceho času. Dáta tiež poukazujú na každodennú nutnosť práce starostlivosti v našich domácnostiach, ktorá bola o to akútnejšia a cennejšia, že ju nemohli poskytovať verejné a súkromné organizácie⁴.

Niektorí výskumníci a výskumníčky preto s ohľadom na nové dáta hovorili už vo veľmi skorých fázach pandémie o tzv. rodových dopadoch krízy, či tzv. feminizovanej pandémie⁵. Poukazovali pri tom aj na tzv. rodovú deľbu práce, teda zodpovednosť

¹ Lutherová, S.G., Hlinčíková, M., Voľanská, L. 2020a. Keď sa zmenil svet I. Vplyv epidémie koronavírusu na každodenný život na Slovensku. Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV. Dostupné na: <https://uesa.sav.sk/?q=sk/ked-sa-zmenil-svet-i-vplyv-epidemie-koronavirusu-na-kazdodenny-zivot-na-slovensku>

Lutherová, S.G., Hlinčíková, M., Voľanská, L. 2020b. Keď sa zmenil svet II. Starostlivosť o domácnosť a deti počas epidémie koronavírusu. Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV. Dostupné na: <https://uesa.sav.sk/?q=sk/ked-sa-zmenil-svet-ii-starostlivost-o-domacnost-deti-pocas-epidemie-koronavirusu>

² Heřmanová, M. 2020. Dopady opatření proti pandemii na ženy a muže na trhu práce – tisková zpráva. Sociologický ústav – Akademie věd ČR. Dostupné na: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/dopady-opatreni-proti-pandemii-na-zeny-muze-na-trhu-prace>

³ Azcona G. et al. From insight to action. Gender equality in the wake of COVID – 19. UN WOMEN 2020, 17s, e-ISBN: 978-92-1-005339-6 Odkaz: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=51422>

⁴ Sweeney, R., Thissen, L. 2020. TIME TO CARE! Work, life and inequality in the care economy. FEPS – Foundation for European Progressive Studies. Dostupné na: https://www.feps-europe.eu/attachments/publications/feps_tasc_policybrief_timetocare.pdf

⁵ Voľanská, L., Hlinčíková, M., Lutherová, S.G. 2020. Keď sa zmenil svet III. Komunikácia medzi generáciami počas epidémie koronavírusu. Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV. Dostupné na: <https://uesa.sav.sk/?q=sk/ked-sa-zmenil-svet-iii-komunikacia-medzi-generaciami-pocas-epidemie-koronavirusu>

Korolczuk, E. 2020. Crisis is gendered. Women in the times of pandemic. Heinrich Böll Stiftung. Dostupné z: <https://th.boell.org/en/2020/05/04/crisis-gendered-women-times-pandemic>

za domácu prácu, ktorá sa počas pandémie prenášala primárne na ženy⁶ v podobe zodpovednosti za domáce učenie detí, varenie či starostlivosť o seniorov. Distribúcia domácej práce medzi partnermi i jej flexibilita predstavujú zásadný faktor rodovej rovnosti a teda kvality života. Poskytovanie a zabezpečenie starostlivosti o domácnosť a členov/členky rodiny totiž ovplyvňuje to, ako muži a ženy participujú na trhu práce, resp. aké majú možnosti kariérneho rastu a zapojenia do kultúrneho či politického života mimo domácnosti. V neposlednom rade nemožno zabúdať, že domáca práca a starostlivosť je fyzicky i emočne náročná, napriek tomu, že sa neraz stretávame s jej romantizáciou hlavne s ohľadom na materstvo⁷. Napriek existujúcim dátam je príliš málo žien zapojených do manažovania a rozhodovania o opatreniach a reformných plánoch, resp. plánoch ozdravenia. Sociálne a ekonomické politiky a programy, ktorými sa má čeliť tejto kríze, musia byť inkluzívne a zamerané aj na líderstvo žien a ich prácu, a to mimo, ale aj v rámci domácnosti. Môže to zlepšiť postavenie žien v spoločnosti vo všeobecnosti.⁸

Vo svojom prieskume sa preto Inštitút pre výskum práce a rodiny zameriaval na zisťovanie zmeny kvality života počas karanténnych opatrení začiatkom leta 2020. Prieskum bol primárne kvantitatívneho charakteru a sústredil sa na zmenu životnej situácie v domácnosti a v zamestnaní. Tak ako v prieskumoch Slovenskej akadémie vied⁹, aj v tomto prieskume boli početnejšie zastúpené ženy – respondentky.

Prieskum sa realizoval online dotazníkom, takže ho nemožno považovať za reprezentatívny, ale môže naznačiť trendy, ktorými je následne možné sa zaoberať, a to najmä v prípade, ak bude pandémia naďalej pokračovať. Mnohé nerovnosti už boli prítomné, pandémia ich však prehĺbila. Z tohto dôvodu ide aj o systémové riešenie situácie nerovností medzi ženami a mužmi v našej spoločnosti, tak, aby aj dopady predpokladanej budúcej pandémie boli v tomto ohľade miernejšie.

⁶ Lutherová, S.G., Hlinčíková, M., Voľanská, L. 2020b.

⁷ Sweeney, R., Thissen, L. 2020.

⁸ Azcona G. et al. From insight to action. Gender equality in the wake of COVID – 19. UN WOMEN 2020, 17s, e-ISBN: 978-92-1-005339-6 Odkaz: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=51422>

⁹ Lutherová, S.G., Hlinčíková, M., Voľanská, L. 2020a.

Demografia prieskumu

Na prieskume sa zúčastnilo 408 respondentov a respondentiek, z toho 81,9 % žien a 17,6 % mužov. Vekové rozloženie bolo pomerne rovnomerné, najviac ľudí bolo vo veku 30 – 39 rokov, a to 25,5 % opýtaných. Vo veku 50 – 64 rokov bolo 24,3 % opýtaných. Najmenej ľudí bolo vo veku nad 65 a viac -- iba 6,9 %. Dotazník vyplnili najmä ľudia s vysokoškolským vzdelaním II. stupňa (49,3 %) a so stredoškolským vzdelaním s maturitou (29,4 %).

Čo sa týka regionálneho hľadiska, najviac ľudí sa zúčastnilo z Bratislavského kraja, a to 46,1 %; z Košického kraja to bolo 10,3 %, a z Trnavského kraja 5,1 %. Najviac opýtaných žilo v hlavnom meste (40 %), následných 22,8 % pochádzalo z menších miest pod 50 000 obyvateľov. Z dedín pochádzalo 17,9 % respondentov a respondentiek.

Rizikové skupiny

Nejakou chronickou chorobou trpelo až 34,8 % respondentov a respondentiek, podiel žien a mužov bol vyrovnaný. Tehotných v období pandémie bolo 4,2 % opýtaných (žien). Vek nad 65 rokov malo 7,6 % respondentov a respondentiek. Celkovo bolo v rizikových skupinách až 46,6 % respondentov a respondentiek, čo je pomerne veľké číslo a mohlo sa odraziť aj na odpovediach, keďže tieto skupiny vnímajú vo všeobecnosti pandémiu citlivejšie a potrebujú dodržiavať špecifické opatrenia, čo pre nich znamená aj zvýšenú životnú záťaž.

Rizikové povolanie

V rizikovom povolaní pracovalo 15,2 % respondentov a respondentiek. U mužov a žien to bolo rovnaké percento: 15,3 %, pričom viac žien pracovalo v zdravotníckom zariadení a samospráve, kde je aj ich podiel vo všeobecnosti vyšší.

Menšiny

1 % respondentov a respondentiek pochádzalo z etnickej menšiny, 9,1 % z národnostnej menšiny, 3,7 % respondentov a respondentiek patrilo medzi zdravotne znevýhodnených ľudí a 7,6 % bolo zo sexuálnej menšiny

Výsledky prieskumu

Počet ľudí v domácnosti, počet izieb, počet detí

Priemerný počet ľudí v domácnosti respondentov a respondentiek, ktorí a ktoré sa zúčastnili na prieskume, bol 2,62. V najväčšom počte žili spolu dvaja ľudia: toto sa týkalo 33,8 % opýtaných. Nasledovalo 4 a viac ľudí: u 27,7 % opýtaných. Ženy vo väčšej miere žili vo viacpočetnej domácnosti (3 a viac), a to v zastúpení 52,2 %. Priemerný počet izieb v domácnosti u respondentov a respondentiek bol 3,03. Asi 10 % respondentov a respondentiek však malo len 1 izbu. 3 a viac izieb malo 68 % žien a 61 % mužov.

Deti do 11 rokov malo na starosť 27,2 % respondentov a respondentiek. Z toho najviac 1 dieťa malo 57 %. 28,4% žien malo dieťa do 11 rokov, rovnako ako 22,2 % mužov. 14,5 % respondentov malo deti od 12 do 17 rokov, z toho najviac jedno dieťa malo 74,5 %. Deti v tomto veku malo 15,6 % žien a 9,4 % mužov. Celkovo nezaopatrené deti malo 41,7 % respondentov a respondentiek, z toho 44 % žien a 31,6 % mužov, čo treba brať do úvahy pri interpretácii výsledkov v oblastiach, ktoré sa týkajú starostlivosti o deti.

Na druhej strane, viac ľudí doma tiež znamená zvýšené bremeno neplatenej práce a domácich prác, čo sa zvýšilo najmä pre ženy, a doviedlo ich až na okraj vyčerpania, čo potvrdzujú aj ďalšie výsledky prieskumu.

Rodinná situácia

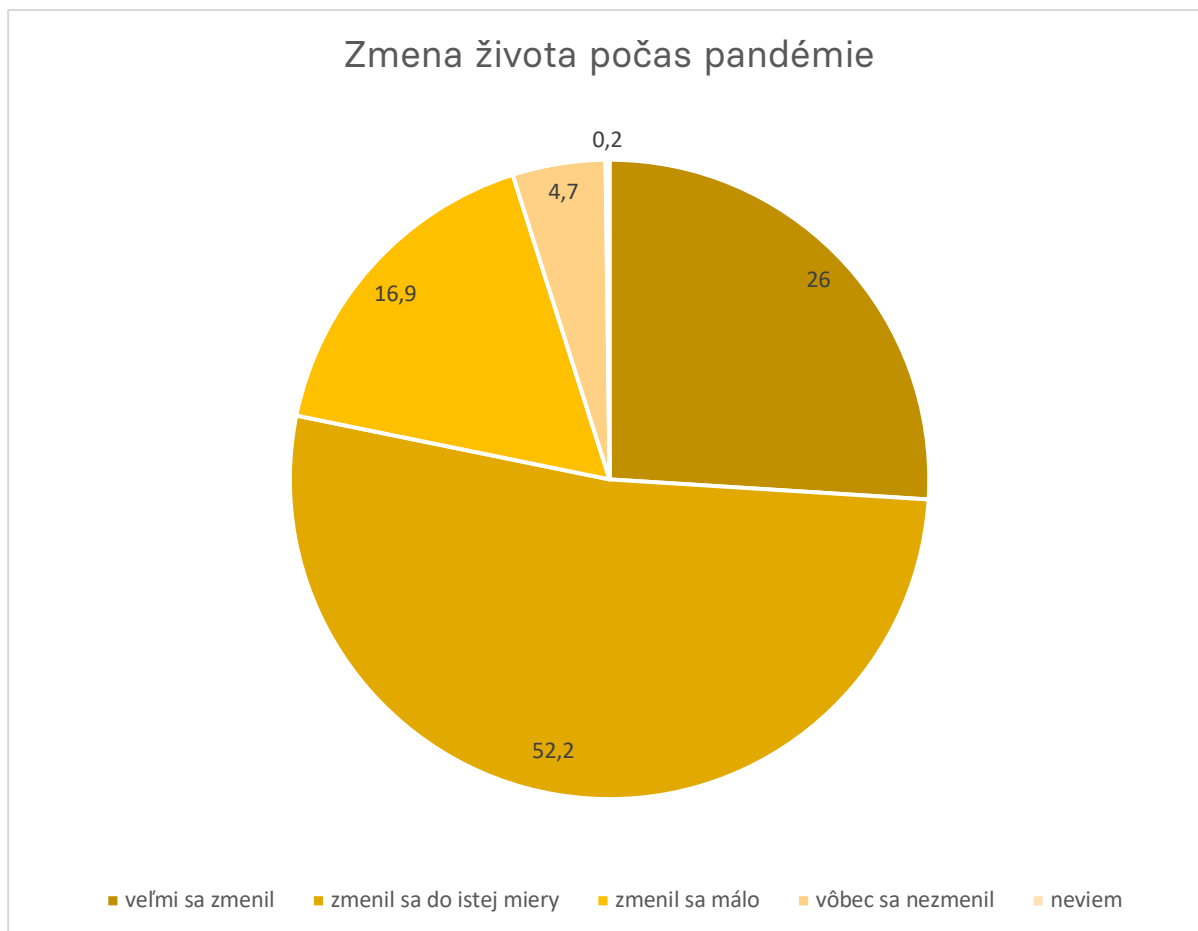
Spolu v partnerskom alebo manželskom vzťahu bolo 56,6 % respondentov a respondentiek, z toho 57,1 % bolo žien a 54,1 % mužov. 6,1 % respondentov a respondentiek, ktorí sa zúčastnili na prieskume, bolo osamelých rodičov. 15,4 % respondentov a respondentiek žilo samo, 10,5 % žilo stále s rodičmi.

Pracovná situácia

Najviac respondentov a respondentiek pracovalo na plný pracovný úväzok, a to 46,3 %. Na čiastočný úväzok pracovalo 4,9 %. 45,2 % žien pracovalo na plný úväzok a 5,7 % na čiastočný, u mužov to bolo 51,4 % na plný a 1,7 % na čiastočný úväzok. Na materskej/rodičovskej dovolenke bolo 4,9 % (20) respondentov a respondentiek, všetko to boli ženy.

Ako zmenila ich život pandémie

Až 78,2 % respondentov a respondentov uviedlo, že sa ich život kvôli pandémie zmenil, u 26 % sa zmenil veľmi a u 52,2 % do istej miery. O čosi viac sa zmenil život u 79,3 % žien (veľmi sa zmenil u 26,9 %). Život sa zmenil u 72,2 % mužov (veľmi sa zmenil u 21,8 %).

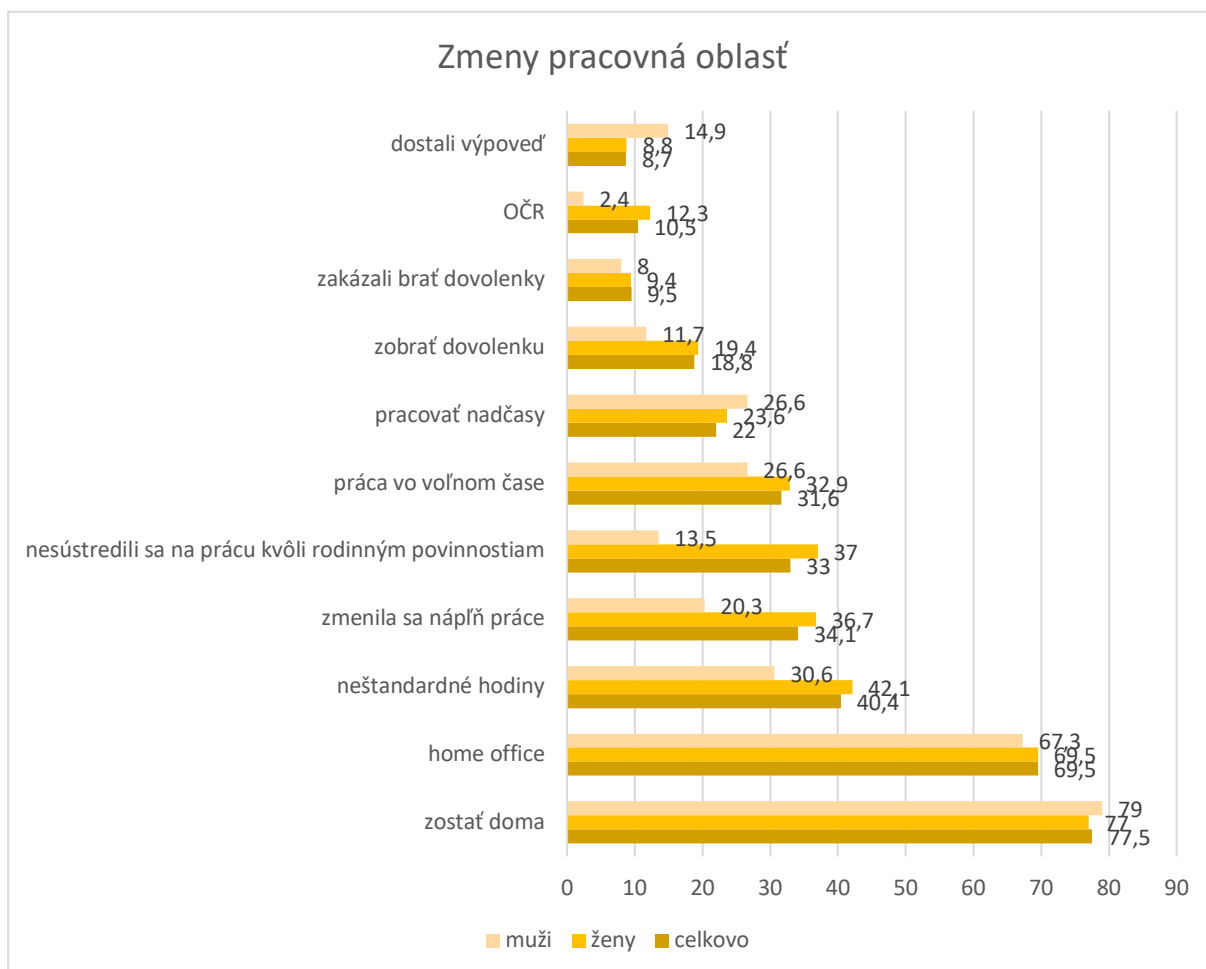

Aké zmeny boli v pracovnej oblasti

Čo sa týka zmien v pracovnej oblasti, z tých čo pracovali, resp. z tých, ktorých sa to týkalo, 77,5 %¹⁰ respondentov a respondentiek zostalo doma a 69,5 % respondentov a respondentiek zostalo na home office (z toho 69,3 % žien a 67,3 % mužov).

Ženy respondentky častejšie počas pandémie zažili neštandardné hodiny práce skoro ráno alebo večer (42,1 % žien a 30,6 % mužov). Až 37 % respondentiek s deťmi a/alebo v partnerskom vzťahu sa nevedelo sústrediť na prácu kvôli rodinným povinnostiam (toto sa však týkalo len 13,5 % mužov). Na OČR počas pandémie (ošetrovanie blízkeho člena rodiny) bolo 6,1 % respondentov a respondentiek, najmä ženy (a jeden muž). Oproti mužom sa ženám, ktoré pracovali, viac menila počas pandémie aj náplň práce (36,7 % žien, kým mužov bolo 20,3 %).

Muži v o čosi väčšej miere museli ostať doma (79 %, kým ženy v 77 %), pracovať nadčasy (26,6 %, kým ženy v 23,6 %) a dostali výpoveď (14,9 %, kým ženy v 8,8 %).

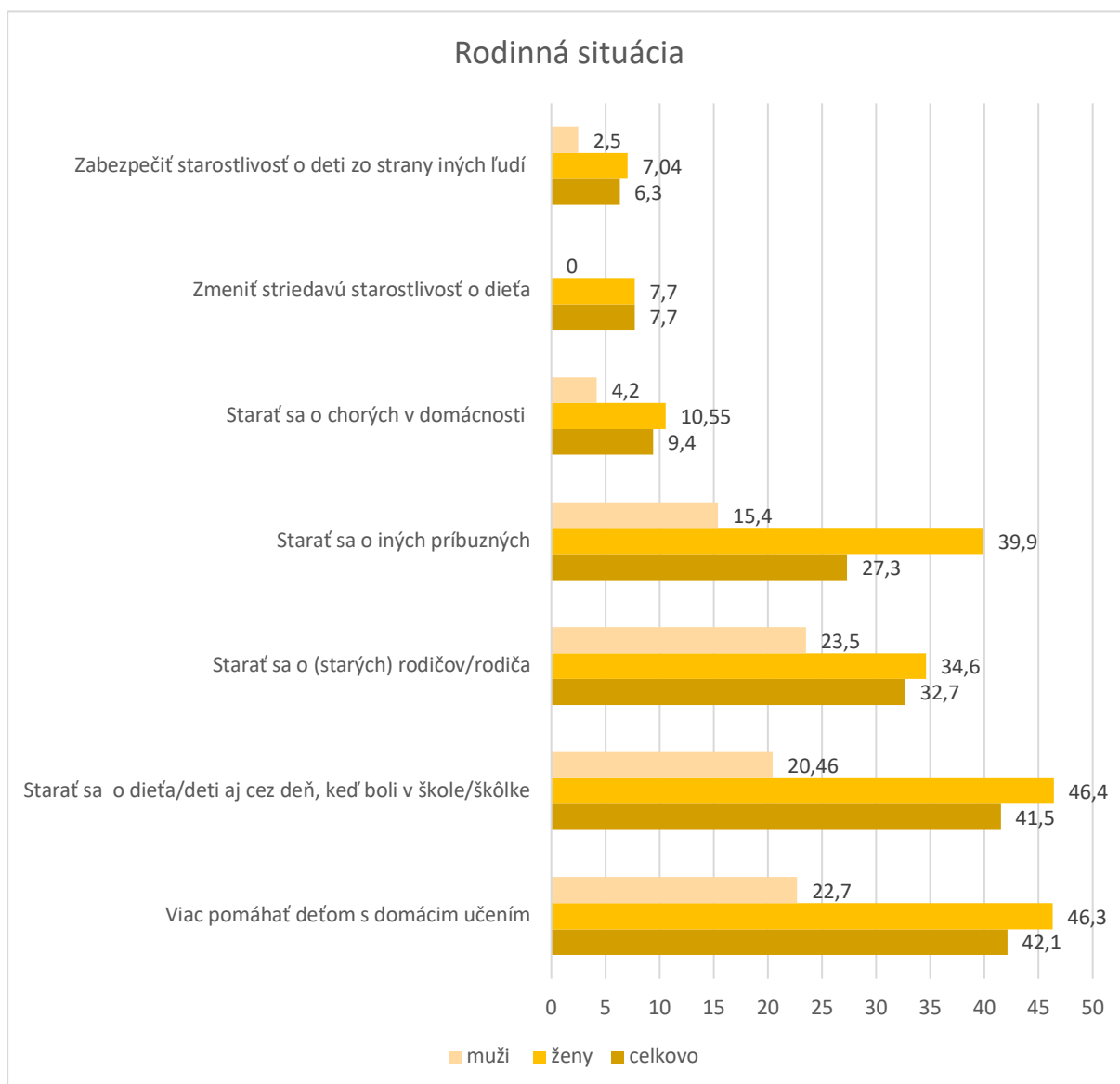

¹⁰ Ide o odpovede určite áno a skôr áno

Aké boli zmeny v rodinnej oblasti

Čo sa týka zmien v rodinnej situácii, z tých respondentov a respondentiek, ktorých sa zmeny týkali, 42 %¹¹ muselo viac pomáhať deťom s učením a 41,5 % sa muselo starať o dieťa/deti aj počas dňa, keď predtým bývali v škole. Vo viac ako 90 % išlo najmä o ženy (rozdiel v neprospech žien bol 25 %). Konkrétne 46,3 % žien muselo viac pomáhať deťom s učením (u mužov to bolo 22,7 %) a 46,3 % sa muselo starať o dieťa/deti aj počas dňa, keď predtým boli v škole (u mužov to bolo 20,46 %).

Ženy sa napríklad v oveľa väčšej miere museli starať aj o svojich rodičov a starých rodičov (v 33,9 %, kým muži iba v 15,4 %).

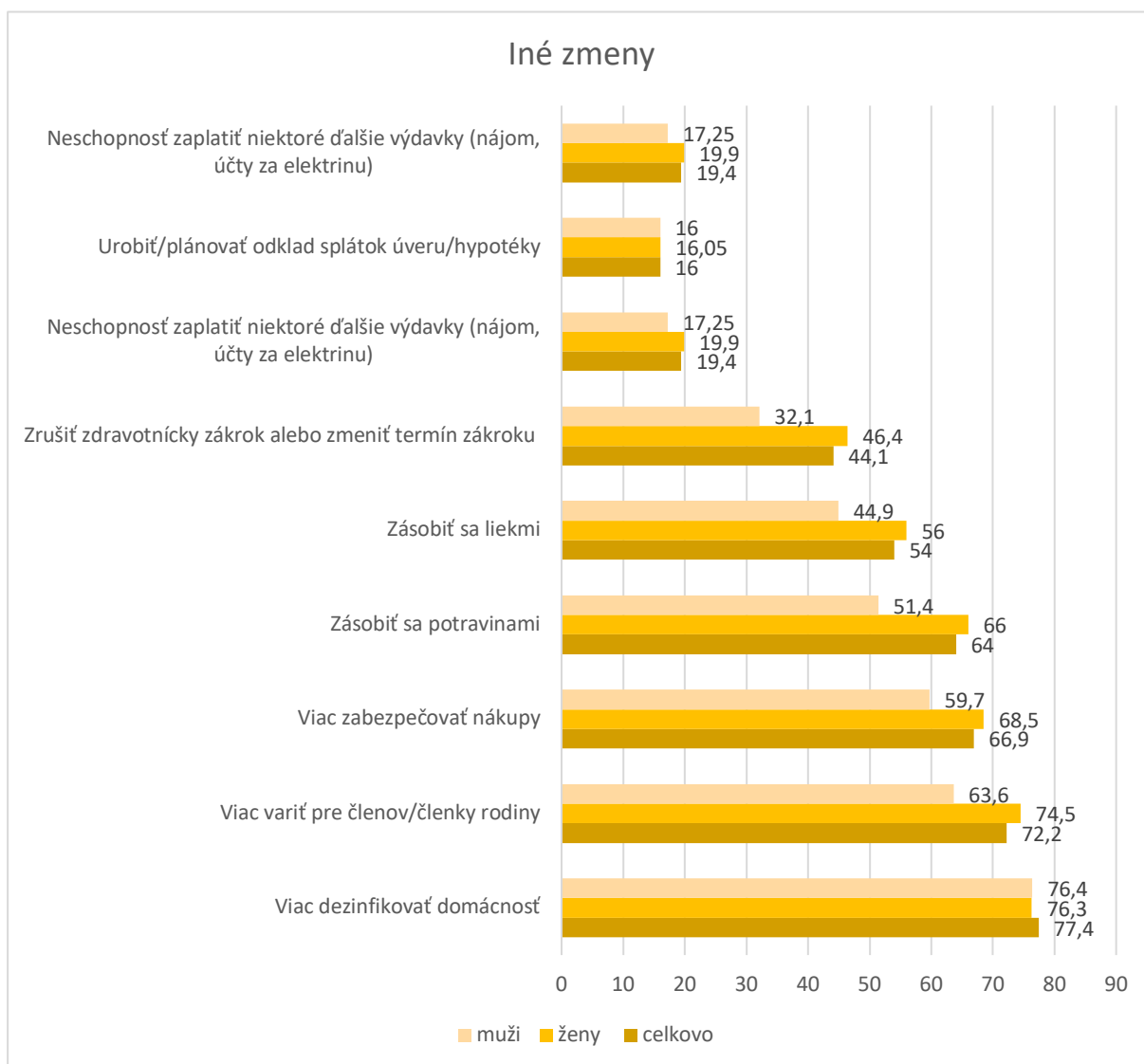

¹¹ Odpovede určite áno a skôr áno

Aké boli zmeny v iných oblastiach

Viac dezinfikovať domácnosť muselo 77,4 % respondentov a respondentiek. Viac variť pre členov/členky domácnosti muselo až 72,2 % respondentov a respondentiek, z toho až 74,5 % žien a 63,6 % mužov. Viac zabezpečovať nákupy muselo 67 % respondentiek a respondentov, a to 68,5 % žien a 58,7 % mužov (rozdiel cca 10 %). Viac sa zásobilo potravinami 64 % respondentov a respondentiek a liekmi 52,5 % respondentov a respondentiek; viac to robili ženy: 66 %, respektíve 54,3 %. Zrušiť zdravotný úkon či plánovanú operáciu muselo až 44,1 % respondentov a respondentiek, opäť viac ženy: 46,4 %, resp. 32,6 % mužov (14 % rozdiel).

Čo sa týka platenia úverov a účtov, 19,4 % respondentov a respondentiek nebolo schopných zaplatiť niektoré výdavky, ako napr. nájom, účet za elektrinu atď. 16 % muselo urobiť odklad splátok úveru či hypotéky. Podiel žien a mužov bol približne rovnaký.

Vyššie uvedené zistenia korešpondujú z prieskumom UN Women, ktorá ho realizovala v 22 krajinách¹²:

- *upratovaniu sa venovalo 24 % žien a 23 % mužov,*
 - *fyzickú starostlivosť o deti sa staralo až 37 % žien a len 16 % mužov,*
 - *učenie detí 36 % žien a 28 % mužov,*
 - *varenie 37 % žien a 26 % mužov,*
 - *o nakupovanie pre rodinu 49 % a 33 % mužov.*
-

Ďalšie zmeny, ktoré zažili respondenti a respondentky počas pandémie a uviedli ich v otvorenej otázke.

Negatívne príklady:

„Práca z domu úplne zmazala pracovný čas. Kolegovia, ktorí pracujú skoro ráno, nám volajú o 7:00; "nočné tvory" volajú pokojne aj po 21:00. Všetci akoby predpokladali, že tak, ako sa zmenil ich denný rytmus, zmenil sa aj ostatným. Znamená to, že pracujem viac, pociťujem stres až úzkosť z toho, že odo mňa očakávajú neustálu dostupnosť. Zároveň sa však musím viac venovať domácnosti, keďže trávime väčšinu času doma, musíme viac upratovať a variť (áno, denné "menučka" mi naozaj chýbajú).“

„Zhoršila sa mi depresia, je to negatívne, podráždená atmosféra zdieľaním správ s pracoviskom, neustále čítanie nezmyselných správ nadriadeného, neustále byť v strehu, pijem viac alkoholu.“

„Štát nemyslel na rodičov, ktorí sa starajú o svoje postihnuté deti.“

„Sociálna izolácia, nemožnosť stretnúť sa s rodičmi, príbuznými, priateľmi. Pôrod bez manžela a následný pobyt v nemocnici bez možnosti návštevy. Celkovo je to skôr sociálny a emocionálny dopad ako finančný.“

¹² Azcona G. et al. From insight to action. Gender equality in the wake of COVID – 19. UN WOMEN 2020, 17s, e-ISBN: 978-92-1-005339-6 Odkaz: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=5142>

„Zrušené vycestovanie za [dospelými] deťmi, ktoré sme plánovali. Pravdepodobne deti tento rok už neuvidím. Ani vnúča, ktoré sa má narodiť. Zrušené aj zájazdy so Satutom a neochota vrátiť naše peniaze. Šetrili sme na ne dlho a teraz nám ich blokujú. Koncom roka máme obaja 70 rokov. Dôchodky sú malé a cestovka ich teraz bude využívať?“

„Strata práce a bývania.“

„Nie sú dostupné zubárske a gynekologické prehliadky.“

„Žijem v partnerskom vzťahu s osobou rovnakého pohlavia. Obával som sa o to, že keby jeden z nás ochorel, úrady by nám neponúkli žiadnu súčinnosť.“

„Musela som odmietať zákazky pre starostlivosť o deti (domáce učenie, viac varenia, neustála prítomnosť detí a teda nulová sústredenosť na prácu), čím mi rapídne poklesol príjem.“

„Z úspešnej podnikateľky žienka domáca, práca za 7 ľudí naraz - učiteľka na 1. stupni, učiteľka klavíra, predškolská pedagogička, kuchárka, upratovačka, animátorka voľného času.“

„Bola som chorá, mala som zápal dutín a bol problém zo strany zdravotníkov ma ošetriť. Prerástlo to na chronický zápal dutín a teraz musím podstúpiť operáciu. Bola som 3 mesiace sama zatvorená v byte nemal mi kto pomôcť, lebo rodinu mám ďaleko a ešte k tomu som bola a ešte naďalej som chorá. Psychicky ma to vyštavilo!“

Pozitívne príklady:

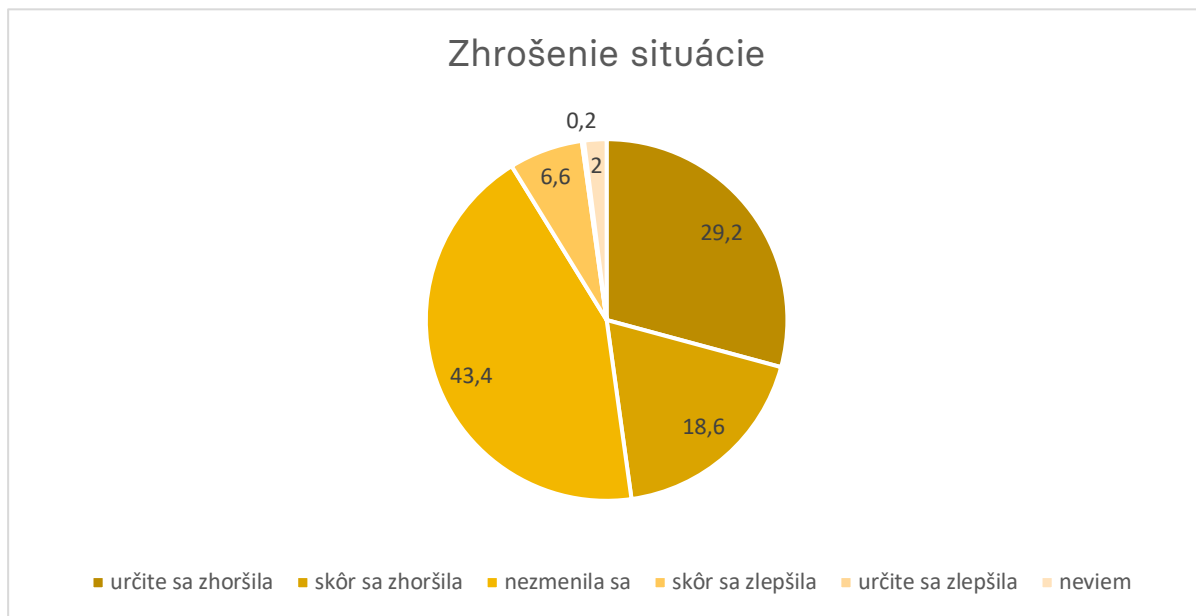
„Cítim väčšiu toleranciu a akceptáciu rôznych potrieb všetkých členov rodiny.“

„Som schopný sa viac venovať koníčkovi, som schopný ušetriť viac peňazí, lebo sa stravujem menej v reštauráciách, nechodím na kultúrne udalosti, alebo ma podpora kultúry stojí menej ako kultúrne udalosti "naživo".“

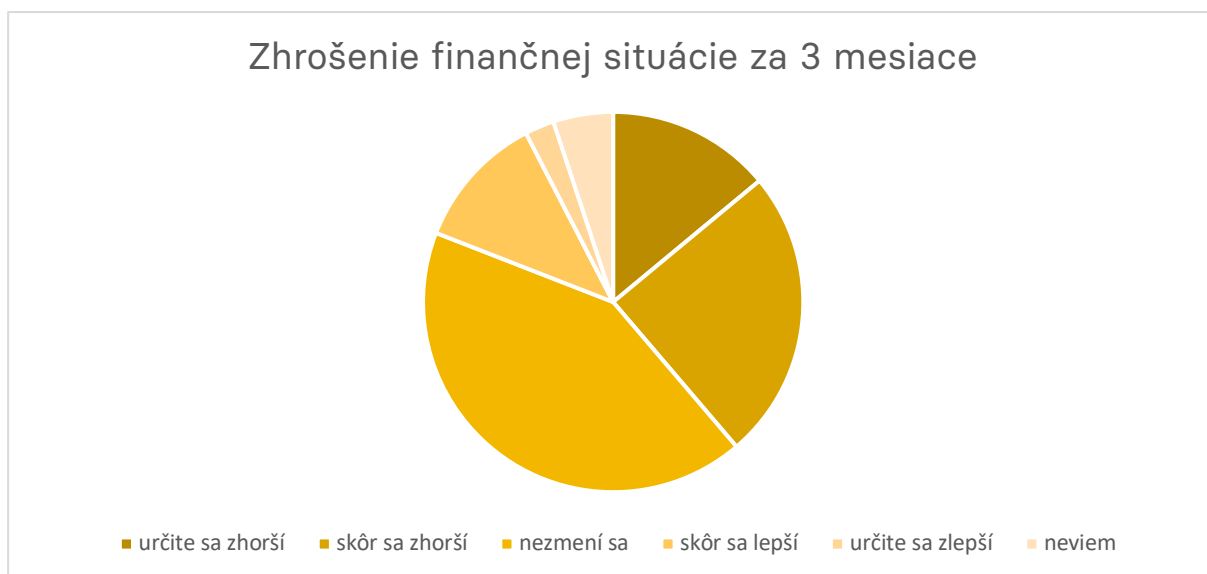
„Áno. Manžel pracoval z domu a trávili sme spolu oveľa viac času keďže nemusel dochádzať do práce. Malo to pozitívny vplyv na náš vzťah i rodinu celkovo.“

Finančná situácia respondentov a respondentiek

Finančná situácia u 47,8 % respondentiek a respondentov sa "určite zhoršila" alebo "skôr zhoršila" --, a to u o čosi viac žien: 48,5 %. Zhoršila sa aj u 44,5 % mužov.

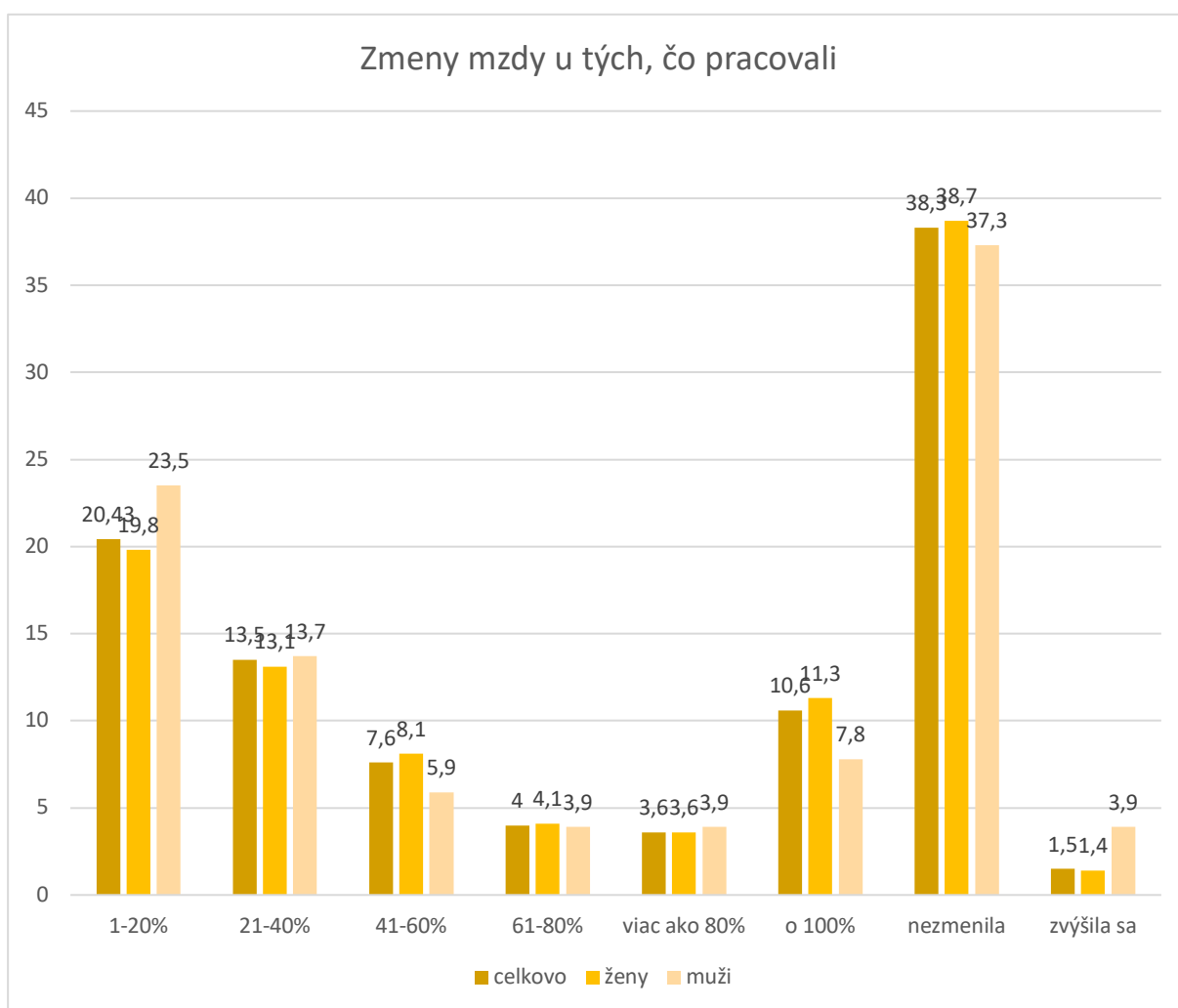
38,8 % respondentov a respondentiek vníma, že sa ich situácia sa určite alebo skôr zhorší o ďalšie 3 mesiace. Vnímalo to viac žien, a to 39,3 % žien a 26,1 % mužov.

Zníženie mzdy

Celkovo 40,2 % (164) respondentov a respondentiek zažilo zníženie mzdy počas pandémie a tzv. *lockdownu*. Týkalo sa to až 59,9 % respondentov a respondentiek, ktorí pracovali. Celkovo sa znížila mzda 60 % (133) ženám, a 58,7 % mužom, ktoré a ktorí pracovali.

Ženy typicky zarábajú menej a pracujú na viac prekérnych miestach. S padajúcou ekonomickou aktivitou sú ženy oveľa viac zraniteľné, čo sa týka prepúšťania a straty živobytia. Príjmy žien v neformálnej ekonomike klesli počas pandémie dramatickým spôsobom. Predpokladá sa, že takto stratili približne 60 % svojho príjmu.¹³

¹³ Azcona G. et al. From insight to action. Gender equality in the wake of COVID – 19. UN WOMEN 2020, 17s, e-ISBN: 978-92-1-005339-6 Odkaz: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=5142>

Starostlivosť o deti a domácnosť

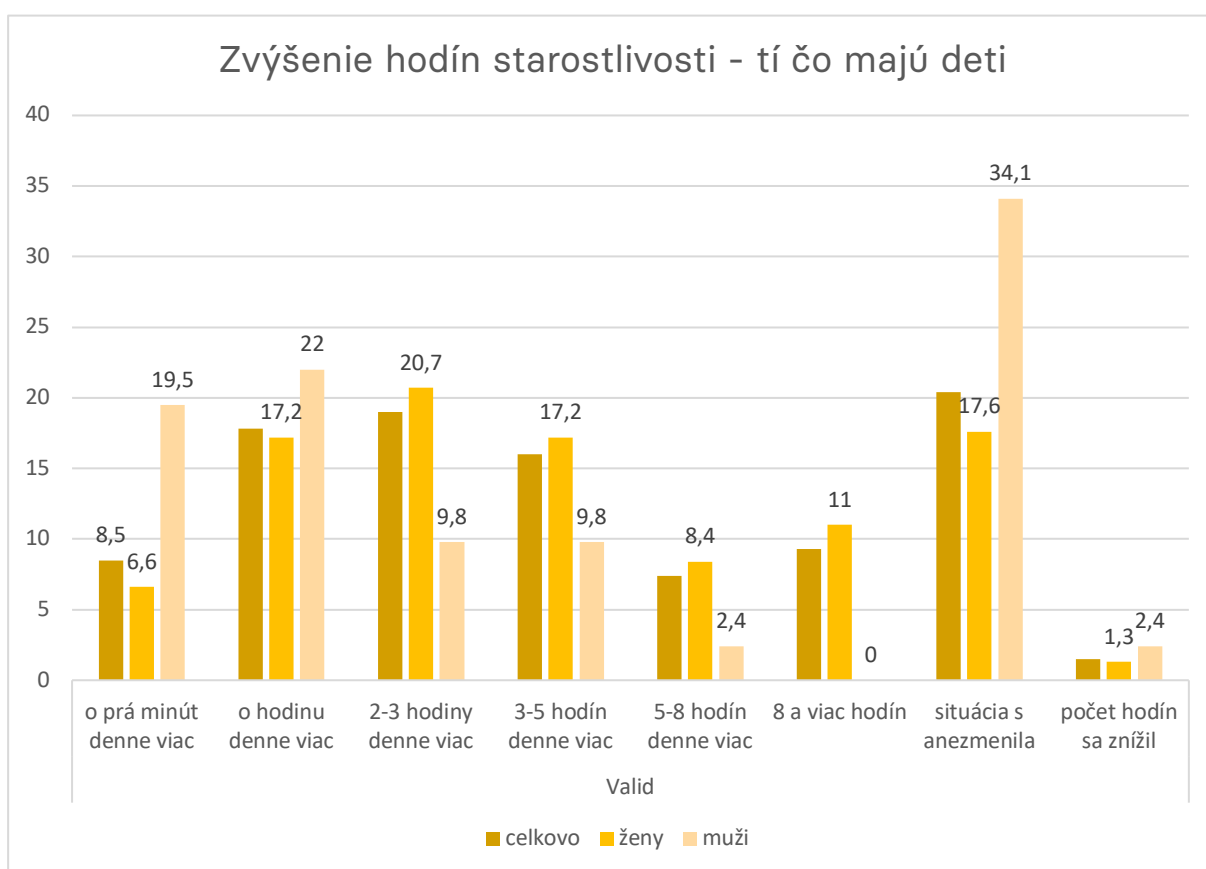
Z tých respondentov a respondentiek, ktorí a ktoré uviedli, že majú partnera/partnerku, 42,5 % vykonáva väčšinu domácich prác (celkovo s pomocou detí 49,7 %) a 37,15 % si delí prácu rovnakým dielom.

Ale až 61,7 % partneriek-žien vykonáva väčšinu domácich prác (niektoré za pomoci detí) samo, zatiaľ čo u mužov je to len 14,6 %. Rovnakým dielom si u respondentiek delia práce partneri u 39,2 %, z nich u respondentov mužov je to 58,4 %.

Z tých respondentov a respondentiek, čo majú deti, sa väčšinou stará o deti 33,9 % respondentov a respondentiek a rovnakým dielom sa partneri/ky starajú o deti len u 22,05 % respondentov a respondentiek.

Väčšinou sa o deti starajú partnerky/ženy -- vyplýva to z 59,3 % odpovedí. Partneri sa väčšinou starajú o deti v prípade 17,3 % mužov. Rovnakým dielom sa starajú partneri/ky o deti u 20,7 % respondentiek a 31,8 % respondentov.

12,4 % respondentov a respondentiek vychováva a stará sa o deti samo, z toho väčšina žien (a len 1 muž). Osamelé matky zažívajú oveľa viac stresu, keďže nemajú nikoho s kým by zdieľali povinnosti spojené so starostlivosťou o deti a domácnosť a často pracujú v nízko platených a zraniteľných povolaniach, s nízkou sociálnou ochranou.

51,4 % respondentkám a respondentom sa počas pandémie zvýšil počet hodín starostlivosti o deti¹⁴ a domácnosť. Počet hodín starostlivosti sa zvýšil 50,7 % ženám, pričom sa to týkalo až 74,5 % žien s deťmi. U mužov sa zvýšil počet hodín starostlivosti o domácnosť a deti u 25,1 %, týkalo sa to 44 % mužov s deťmi, v porovnaní so ženami to bolo však oveľa menej hodín.

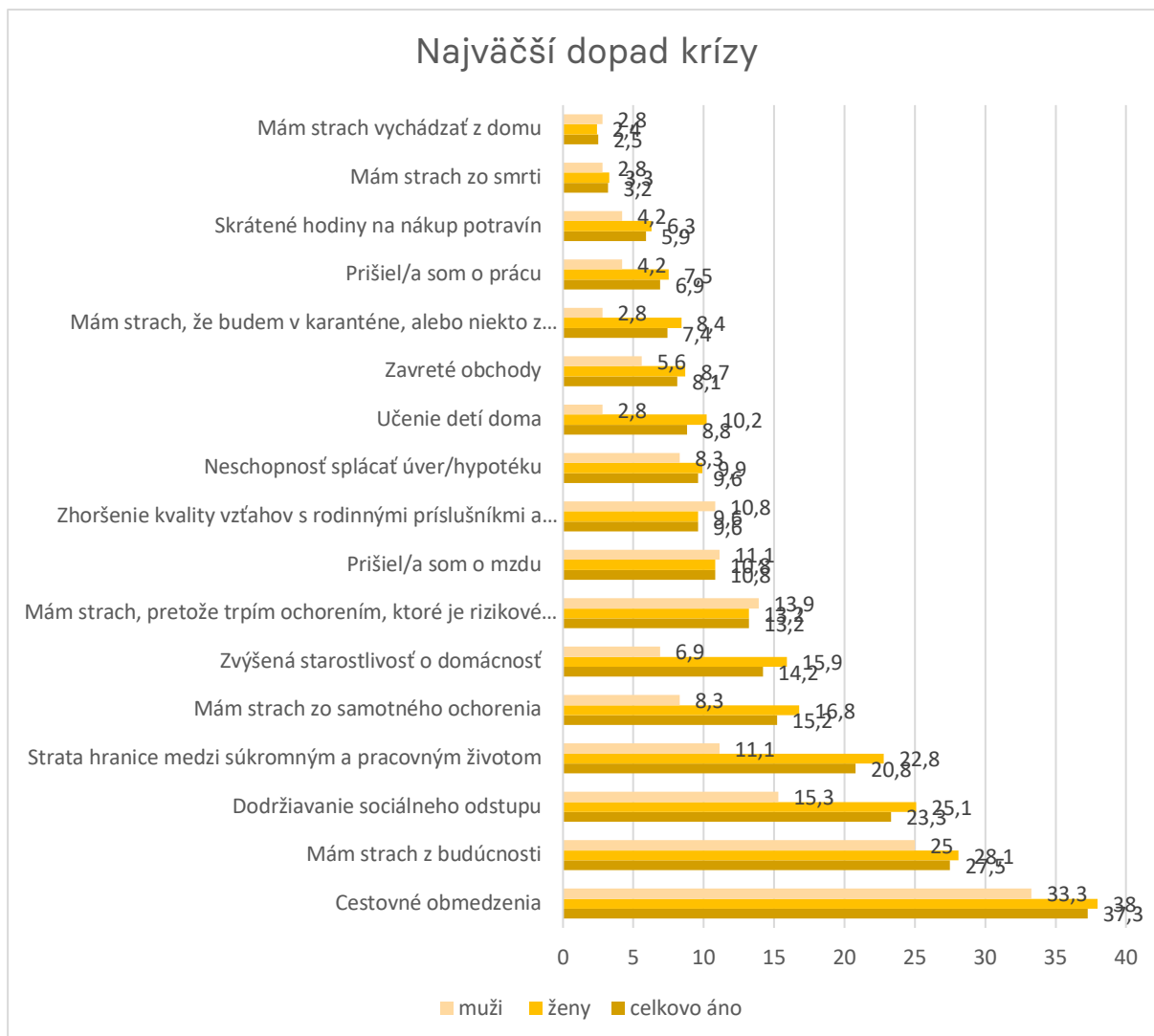
Aj dáta UN WOMEN naznačili, že aj ženy aj muži hlásili v prieskume významné zvýšenie neplatenej práce a starostlivosti o domácnosť ako výsledok pandémie. Zatiaľ čo muži reportujú, že pracujú viac, ženy pokračujú i v podiele ich neplatenej práce, ktorá sa im zvýšila, čo má vedľajší efekt na ich fyzické a mentálne zdravie ako aj na ich schopnosť zapojiť sa do platenej práce.¹⁵

¹⁴ Viac minimálne o hodinu (nie sú zrátané tí, ktorým sa predĺžil o minúty)

¹⁵ Azcona G. et al. From insight to action. Gender equality in the wake of COVID – 19. UN WOMEN 2020, 17s, e-ISBN: 978-92-1-005339-6 Odkaz: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=5142>

Ktorý aspekt krízy mal na život najväčší dopad

Za najväčší dopad krízy považovali respondentky a respondenti cestovné obmedzenia, ktoré ovplyvnili konkrétne 37,3 % respondentov. 27,5 % opýtaných krízu vnímalo v spojení so strachom z budúcnosti. A 23,3 % vnímalo ako výrazný zásah do života udržiavanie sociálneho odstupu. Asi štvrtina (20,8 %) vnímala ako najväčší dopad stratu hranice medzi súkromným a pracovným životom. Približne 15,2 % malo najviac strach zo samotného ochorenia.

Čo sa týka porovnania žien a mužov, o čosi viac žien vnímalo ako najväčší dopad cestovné obmedzenia a sociálny odstup. Najvýraznejší rozdiel bol v neprospech žien (22,8 %) v rámci straty hranice medzi súkromným a pracovným životom, ako aj zvýšenej starostlivosti o domácnosť (15,9 %). Ženy mali o čosi väčší strach z ochorenia COVID-19 a vnímali viac i zhoršenie vzťahov v domácnosti (10,8 %).

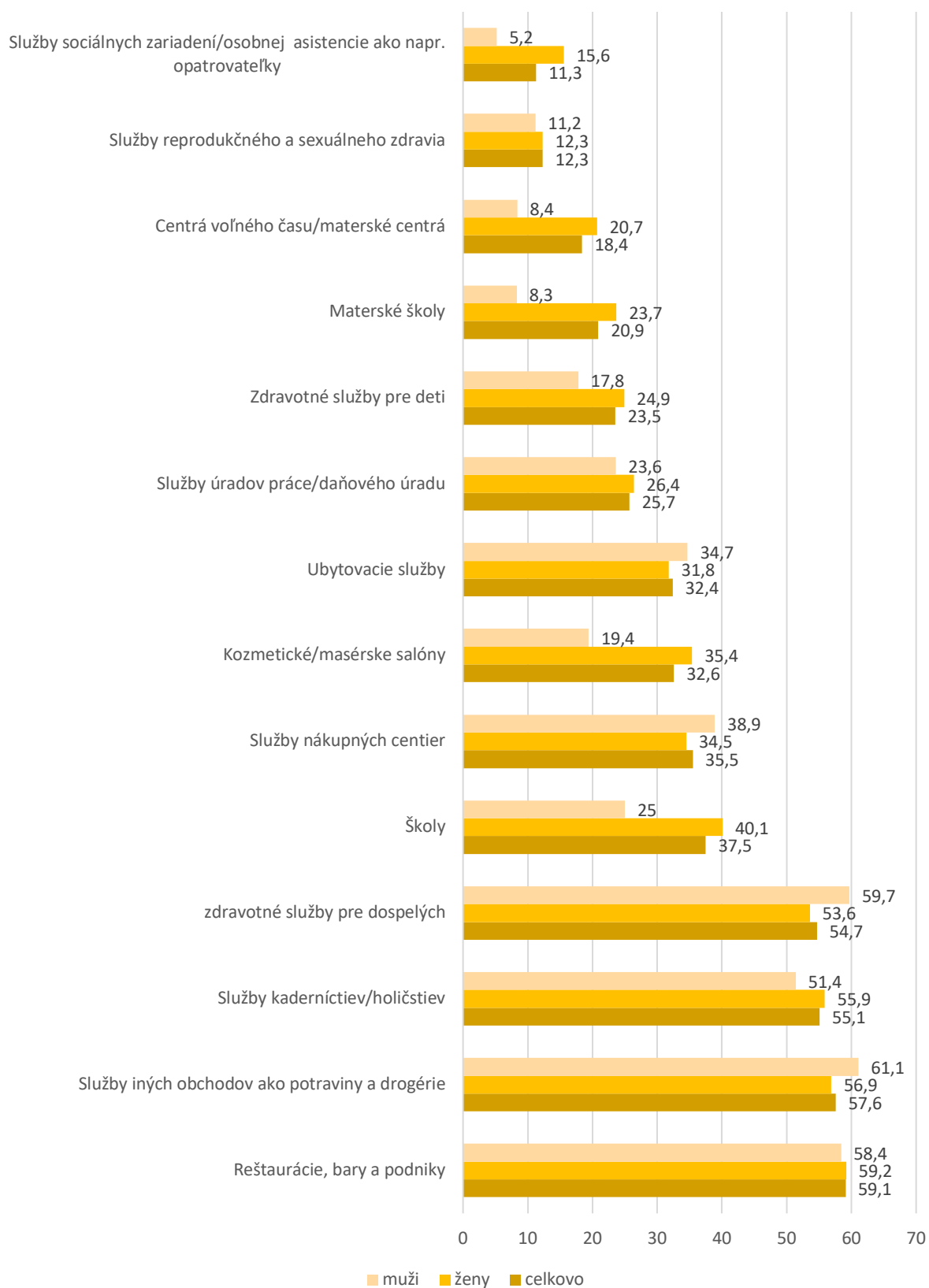
Ktoré služby počas pandémie chýbali

Najviac -- 59,1 % respondentom a respondentkám -- chýbali reštaurácie, bary a podniky, ďalej vyše 50 % služby iných obchodov, kadernícke služby. Až 54,7 % chýbali zdravotné služby pre dospelých a 23,5 % pre deti (percento u rodičov s deťmi bolo vyššie). Školy chýbali u 37,5 % respondentiek a respondentov a materské školy u 20,9 %, 18,4 %, podobne ako aj centrál voľného času. Služby reprodukčného a sexuálneho zdravia chýbali 12,3 % ženám. Napríklad rýchly prieskum rodových dopadov UN Women ukázal, že v 4 z 10 krajín v Európe a Strednej Ázii najmenej polovica žien, ktoré mali potrebu rodinného plánovania, zažila veľké ťažkosti s prístupom k zdravotníckym službám, čo potvrdil aj náš prieskum.¹⁶

Ženám v porovnaní s mužmi viac chýbali školy (40 %), materské školy (23,7 %) a centrál voľného času (20,7 %), čiže zariadenia spojené so starostlivosťou o deti. Špecificky výrazne viac im chýbali kozmetické/masérské služby. U mužov v mierne vyššej miere chýbali zdravotné služby pre dospelých (59,7 %), služby iných obchodov (61,1 %) a služby nákupných centier (38,9 %).

¹⁶ Azcona G. et al. From insight to action. Gender equality in the wake of COVID – 19. UN WOMEN 2020, 17s, e-ISBN: 978-92-1-005339-6 Odkaz: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19-en.pdf?la=en&vs=5142>

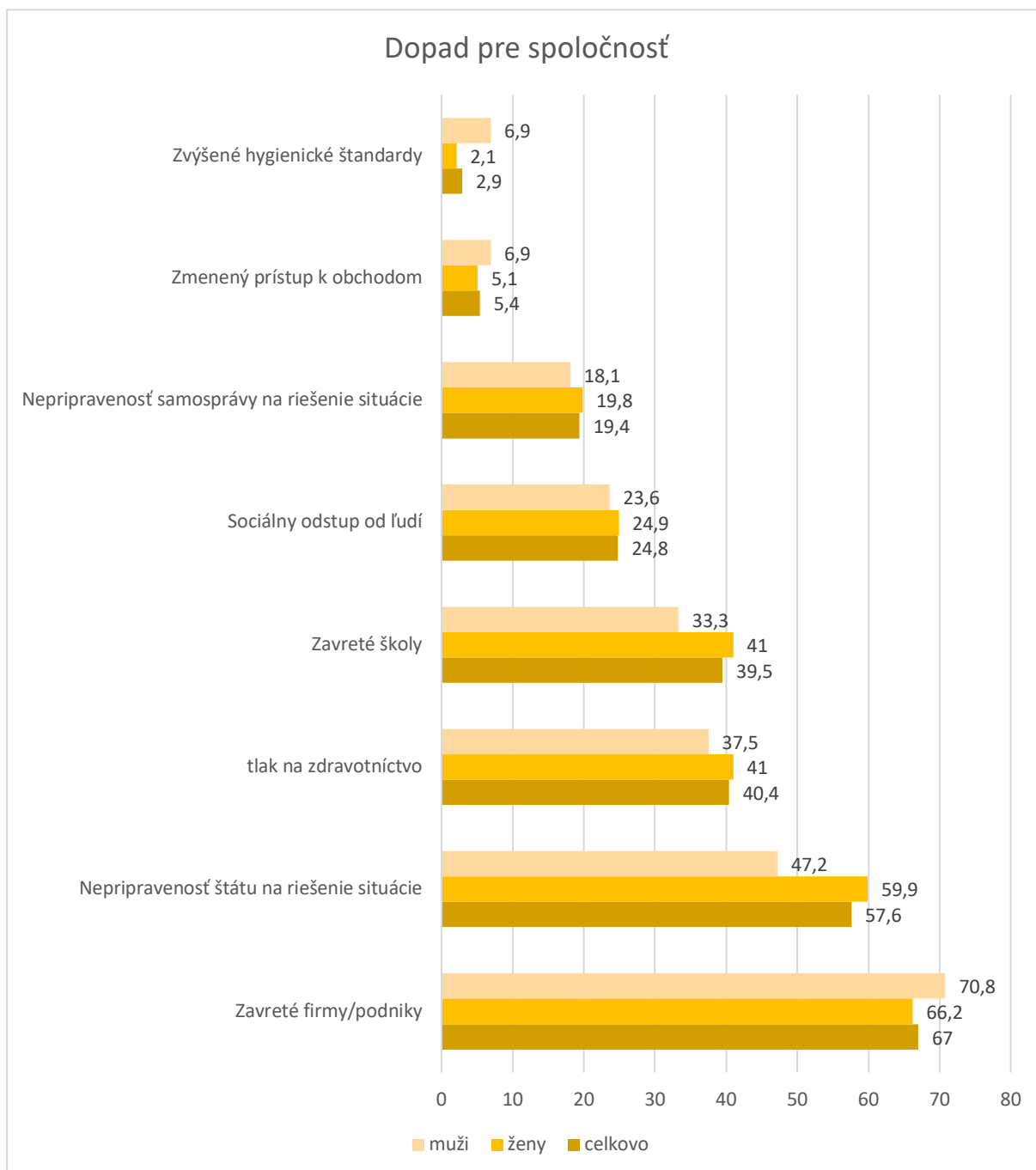
Ktoré služby chýbali

Najväčší negatívny dopad pandémie na spoločnosť

Podľa 67 % respondentov a respondentiek mali najväčší negatívny dopad na spoločnosť počas pandémie zavreté podniky/firmy a podľa 57,6 % nepripravenosť štátu na riešenie situácie. 40,4 % negatívne vnímalo tlak na zdravotníctvo a 39,5 % zavreté školy.

Ženy v porovnaní s mužmi vo väčšej miere za najväčší negatívny dopad považovali nepripravenosť štátu na riešenie situácie (59,9 %) a zavreté školy (41 %). Muži v o čosi väčšej miere za najnegatívnejší dopad považovali zavreté firmy/podniky (70,8 %).

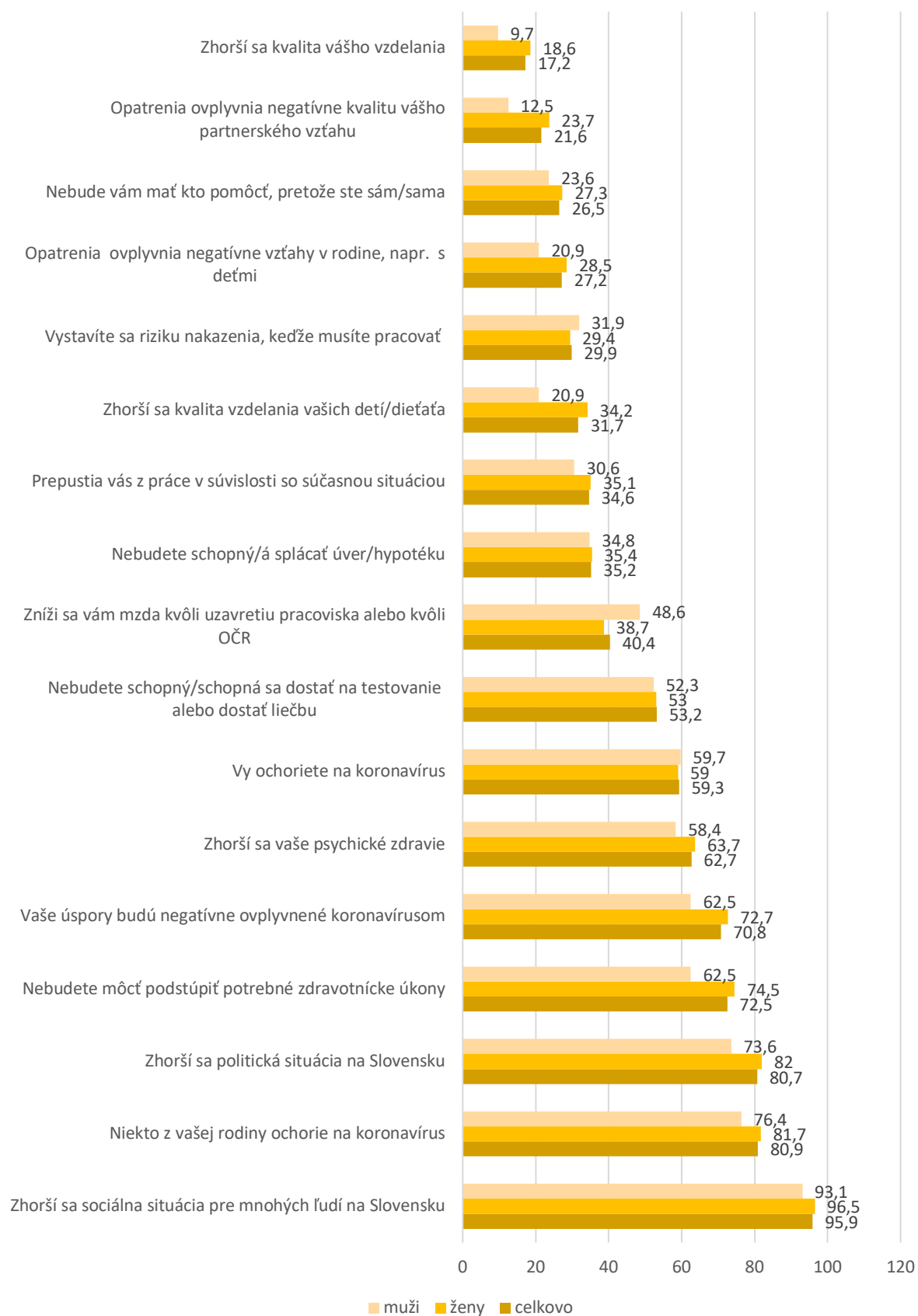
Čoho sa respondenti a respondentky obávali

Až 96 %¹⁷ respondentov a respondentiek sa obávalo, že pandémia povedie k zhoršeniu sociálnej situácie na Slovensku a 80,7 % si myslí, že sa zhorší politická situácia na Slovensku. 80,9 % respondentov a respondentiek sa obáva, že niekto z rodiny ochorie a 72,5 %, že nebudú môcť podstúpiť potrebné zdravotnícke úkony. 70,8 % má či malo obavy zo straty úspor. Viac ako dve tretiny, resp. 62,7 % respondentov a respondentiek sa obávalo, že sa zhorší ich psychické zdravie.

Čo sa týka porovnania žien a mužov, viac žien (82 %) má či malo obavy, že sa zhorší politická situácia na Slovensku a že niekto z ich rodiny ochorie (81,7 %). Takisto v o čosi väčšej miere mali obavy, že sa zhoršia ich úspory a psychické zdravie (63,7 %) a nebudú môcť podstupovať zdravotnícke úkony. Oveľa viac žien si myslí, že opatrenia ovplyvnia ich partnerský vzťah (23,7 %) alebo vzťahy v rodine (28,5 %).

¹⁷ Odpovede veľmi a trochu sa obávam

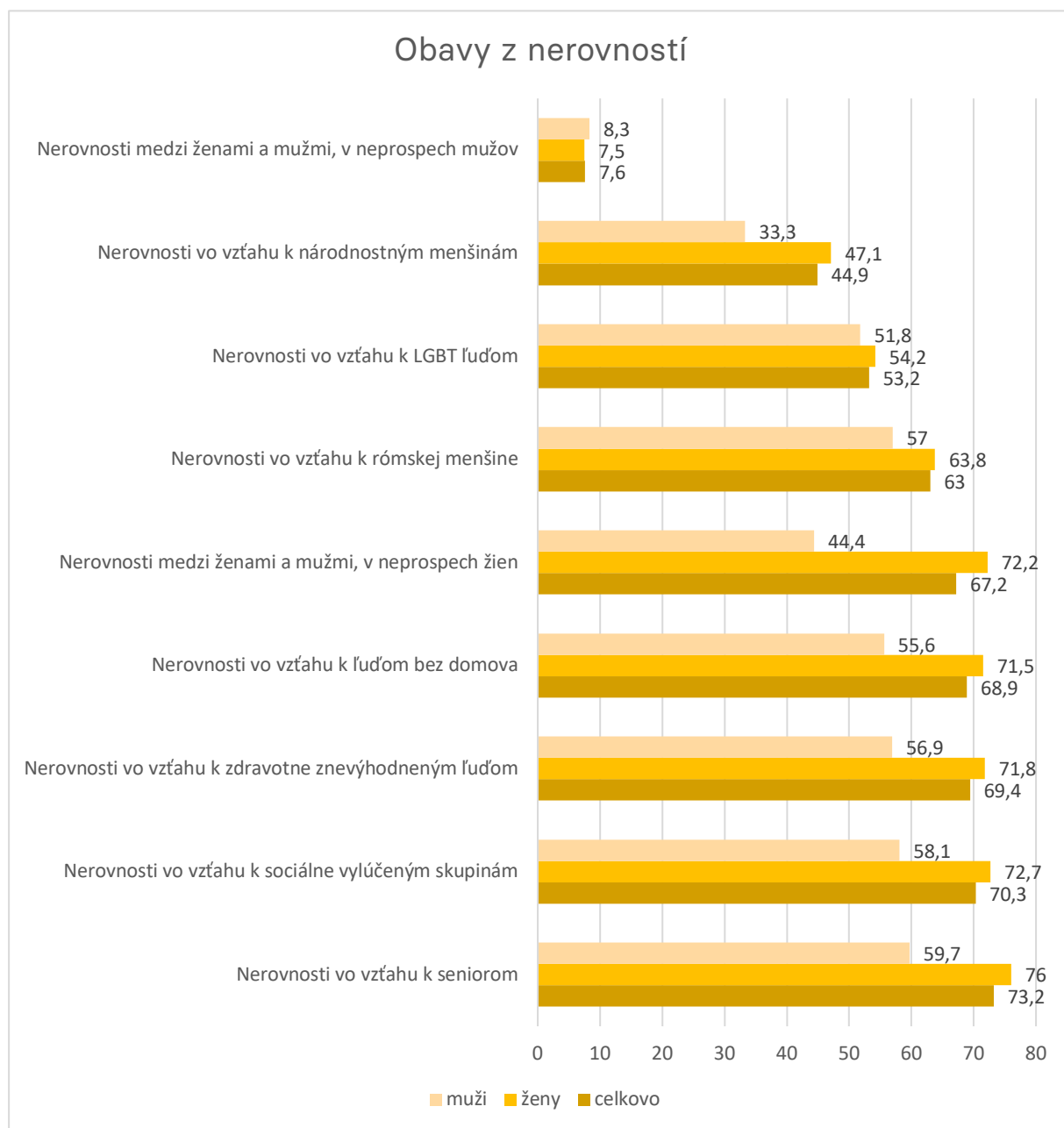
Čoho sa obávali

Obavy z nerovností

Najväčšie obavy z nárastu nerovností kvôli pandémie mali respondentky a respondenti vo vzťahu k seniorom a seniorkám, a to 73,2 %, a vo vzťahu k sociálne vylúčeným skupinám, a to 70,3 %. Zhoršenia nerovností medzi ženami a mužmi v neprospech žien sa obávalo 69,9 % respondentov a respondentiek.

Ženy sa v oveľa väčšej miere obávali nerovností vo vzťahu k väčšine znevýhodnených skupín. Najväčší rozdiel v porovnaní s mužmi bol práve vo vzťahu k prehĺbeniu nerovností medzi ženami a mužmi v neprospech žien (72,2 % žien to tak vnímalo).

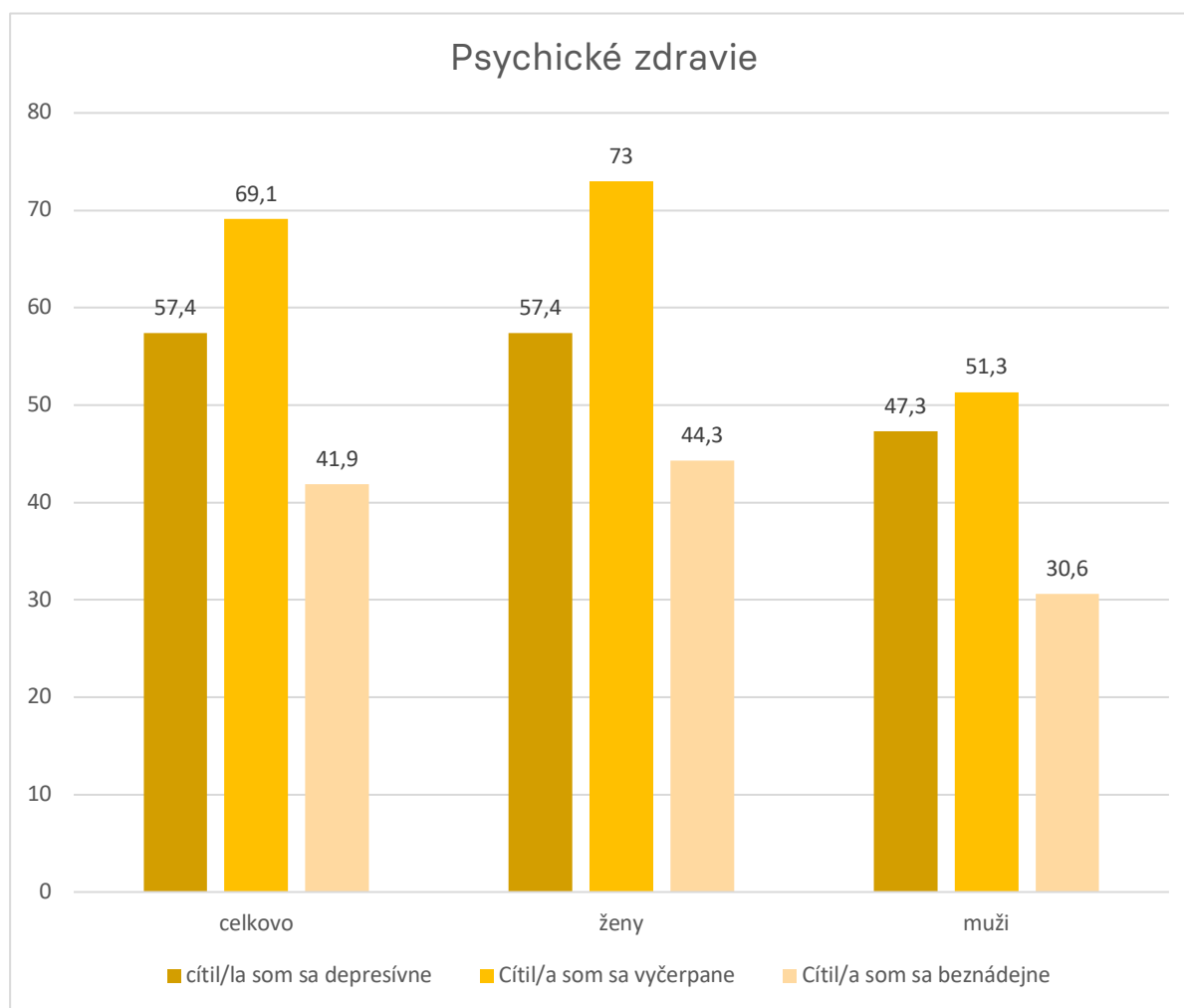
Stupeň stresu a spokojnosť so životom a psychické zdravie

V pomerne veľkom strese počas pandémie bolo asi 19,4 % respondentov a respondentiek a v určitej miere stresu skoro polovica, resp. 48,3 %. Oveľa viac v strese boli ženy: 51,3 % v porovnaní s mužmi, u ktorých to bolo 37,6 %. V najvyššej miere zažívali stres približne v rovnakom podiele.

“Najviac nespokojných so životom” bolo 14,3 % respondentov a respondentiek a 39,8 % bolo “skôr nespokojných” so životom. Viac nespokojné so životom opäť boli ženy: 41,4 % v porovnaní s 30,6 % mužov.

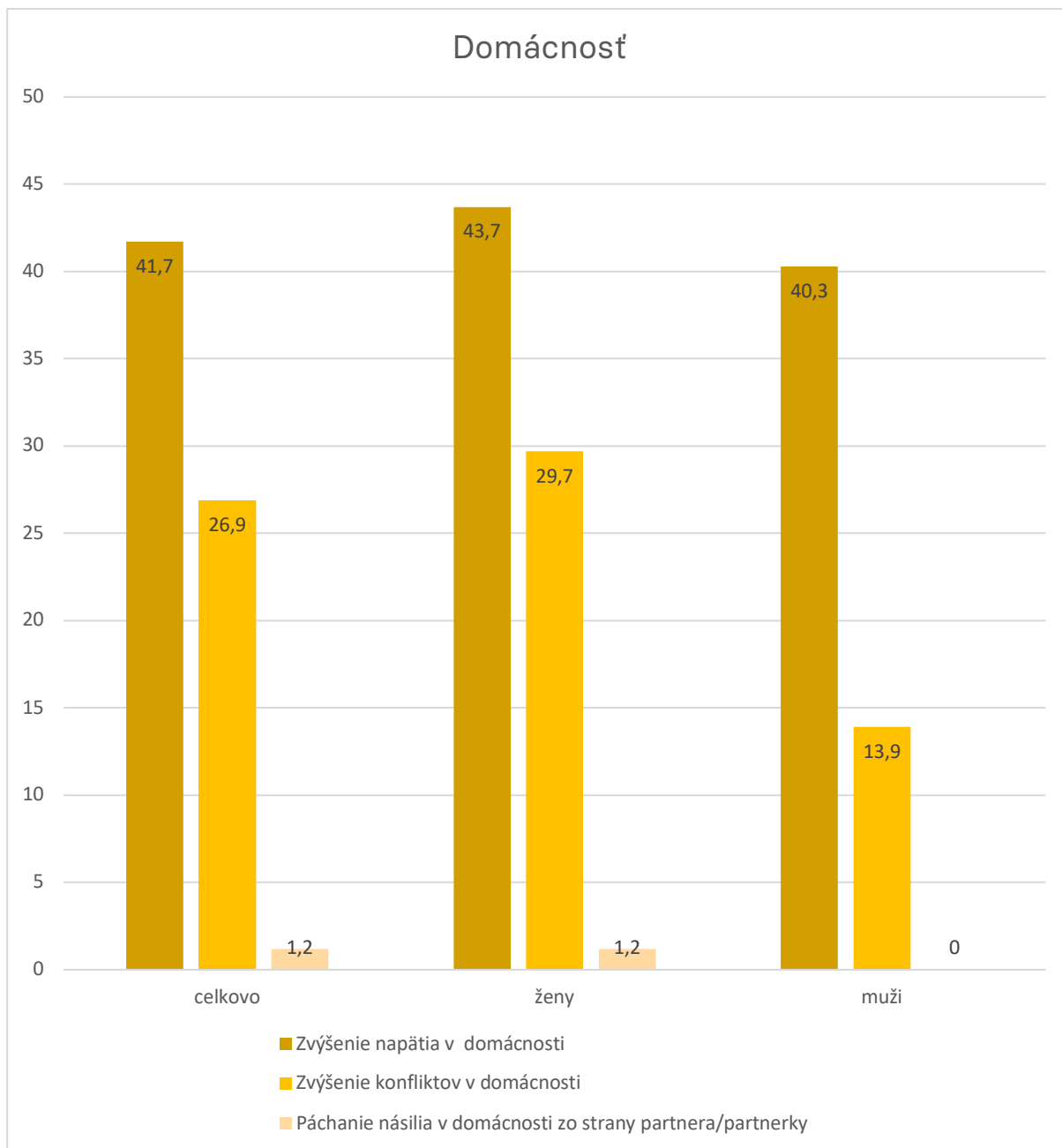
Až necelých 70 % respondentov a respondentiek sa počas pandémie ako jej dôsledok cítilo vyčerpane, dve tretiny, resp. 57,4 % sa cítilo depresívne a 41,9 % beznádejne.

V rámci prieskumu väčšie dôsledky na psychické zdravie vnímali najmä ženy. Až 73 % z nich sa cítilo vyčerpane, 57,44 % sa cítilo depresívne a 44,3 % beznádejne.

Vzťahy v domácnosti vrátane konfliktov a násilia

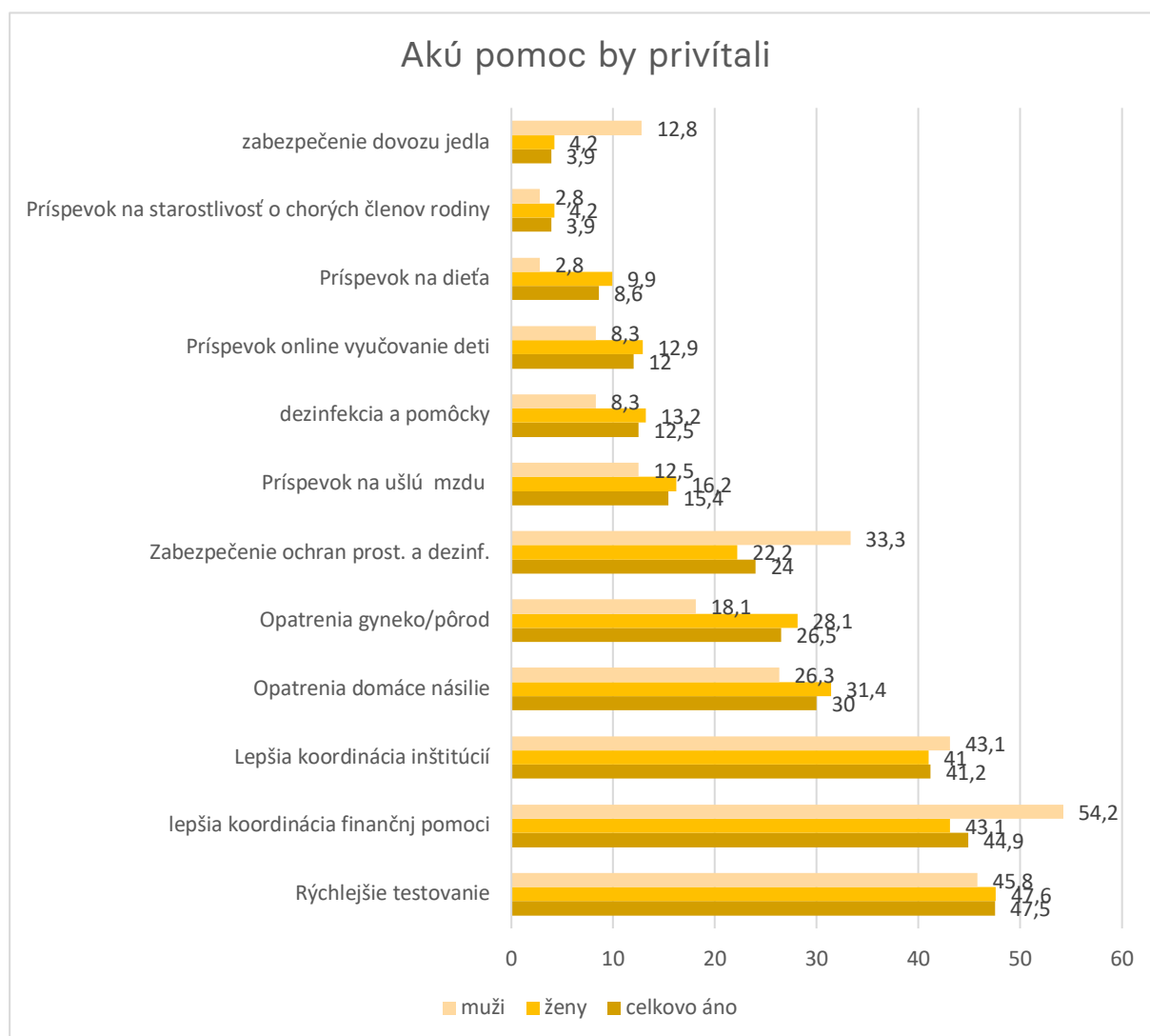
Zvýšené napätie v domácnosti zažilo počas pandémie až 41,7 % respondentov a respondentiek. Zvýšenie konfliktov až viac ako štvrtina, resp. 26,9 %, a partnerské násilie 1,2 %. V prípade zažitého partnerského násilia išlo viac o ženy (4 ženy a 1 muž). Ženy respondentky v oveľa vyššej miere zažívali konflikty v domácnosti: až 29,7 % v porovnaní s 13,9 % mužov. 6,1 % respondentov a respondentiek zažilo nejakú formu násilia (25), konkrétne 20 žien a 5 mužov.

Čo by pomohlo v čase pandémie

Najviac respondentov a respondentiek -- 47,5 % -- by privítalo počas pandémie rýchlejšie testovanie, 44,9 % lepšiu koordináciu finančnej pomoci a 41,2 % lepšiu koordináciu inštitúcií. Až jedna tretina, resp. 30 % by privítalo lepšie opatrenia zamerané na domáce násilie a 26,5 % opatrenia zamerané na gynekologicko-pôrodnickú starostlivosť. Čo sa týka príspevkov, najviac, teda 15,4 %, by privítalo príspevok na ušlú mzdu vrátane OČR.

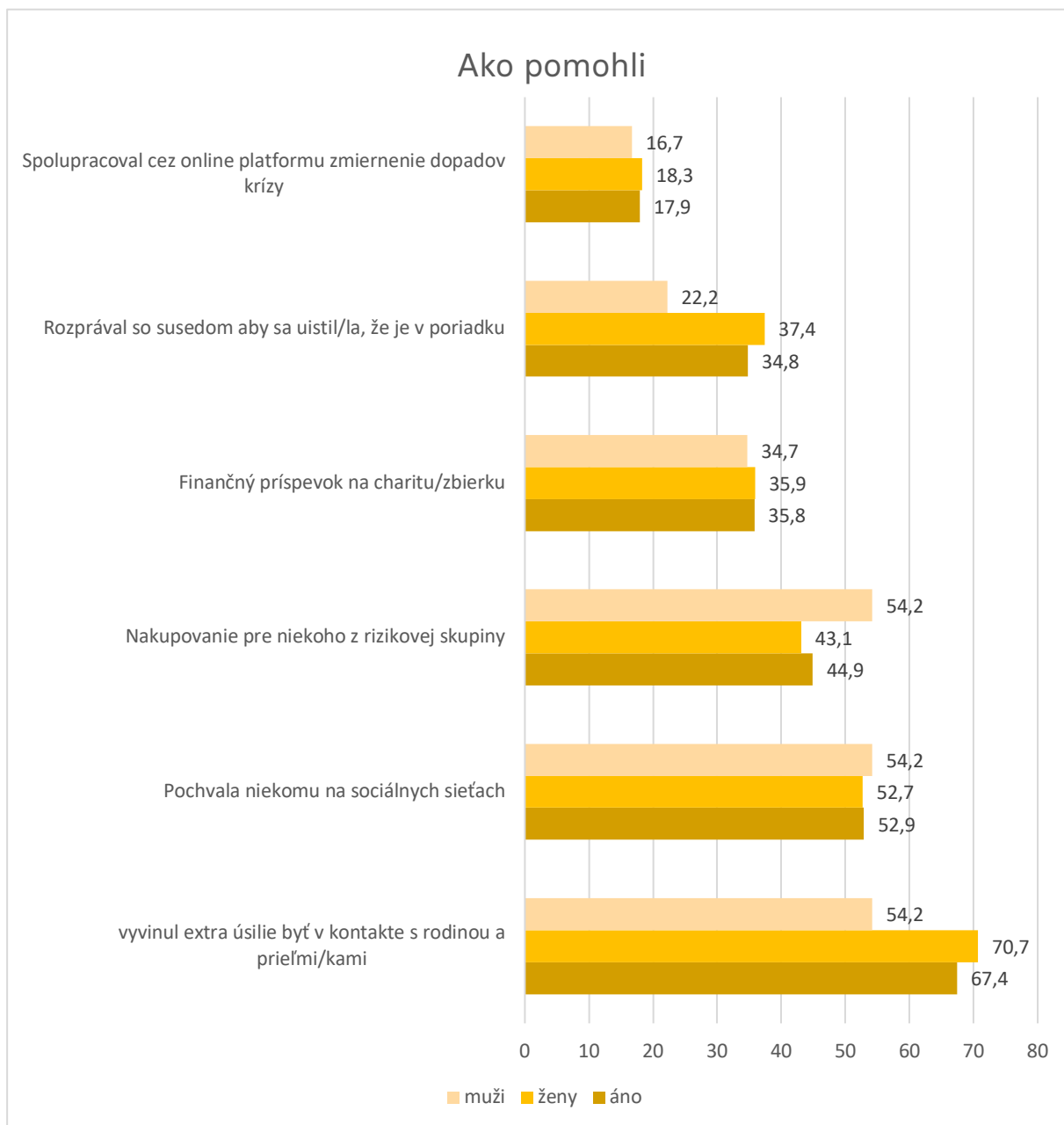
Z porovnania mužov a žien sa dá vyvodiť, že viac žien by privítalo opatrenia na zamedzenie domácej násilii (31,4 %) a na dôstojné zabezpečenie gynekologicko-pôrodných potrieb (28,1 %). Muži vo zvýšenej miere vnímajú potrebu zabezpečenia lepšej koordinácie finančnej pomoci (54,2 %) a zabezpečenie dezinfekčných a ochranných prostriedkov (33,3 %).

Dostupná pomoc počas pandémie

Najviac - až 67,4 % respondentov a respondentiek - vyvinulo špeciálne úsilie byť v kontakte s rodinou a blízkymi, 52,9 % dalo pochvalu za pomoc pri pandémii na sociálnych sieťach a 44,9 % nakupovalo pre niekoho z rizikovej skupiny.

Úsilie byť v kontakte s rodinou a priateľmi viac vyvinuli ženy: 70,7 %; viac mužov zas nakupovalo pre niekoho z rizikovej skupiny (54,2 %).

Zhrnutie dopadov pandémie na ženy a mužov s ohľadom na pracovnú a rodinnú oblasť

Prieskumu sa zúčastnilo výrazne viac žien (81,9 %), ktoré sa podelili so svojimi skúsenosťami v pracovnej a rodinnej oblasti počas pandémie v porovnaní s mužmi (17,6 %). Z výsledkov, ktoré možno považovať za trendy a nie za reprezentatívne dáta, vyplýva, že záťaž žien najmä v oblasti starostlivosti o domácnosť a rodinu sa významne zvýšila vo všeobecnosti, aj v porovnaní s mužmi.

Popri strate práce a zníženej mzde malo veľa žien počas pandémie zvýšenú tzv. „časovú chudobu“. Pred COVID-19 ženy robili ženy takmer trikrát viac neplatennej práce a domácich prác v porovnaní s mužmi, a to celosvetovo. Keď boli školy, škôlky, centrá voľného času zatvorené, rodiny – najmä ženy – začali robiť radikálne zmeny v tom ako využívajú svoj čas. Až 78,2 % respondentov a respondentiek uviedlo, že sa ich život kvôli pandémie zmenil (u 79,4 % žien a 72,2 % mužov). Respondentky ženy žili v početnejších domácnostiach v porovnaní s mužmi. Z hľadiska práce ženy museli napríklad viac pracovať v neštandardných hodinách práce skoro ráno alebo večer (42,1 %) a mali problémy sústrediť na prácu kvôli rodinnými povinnosťami (30,6 %). Menila sa im tiež náplň práce (36,7 %). Mohlo to byť spôsobené najmä tým, že 46,3 % žien muselo viac pomáhať deťom s učením (kým len 22,7 % mužov) a 46,3 % sa muselo starať o dieťa/deti aj počas dňa, keď predtým boli v škole (resp. 20,46 % mužov). Viac variť pre členov/členky domácnosti muselo až 72,2 % respondentov a respondentiek, resp. 74,5 % žien a 63,6 % mužov. Preto vnímali ako jeden z najväčších dopadov pandémie v rámci rodinnej oblasti stratu hranice medzi súkromným a pracovným životom, ako aj zvýšenej starostlivosti o domácnosť (15,9 %). Ženy vysvetlili, že „viac ľudí doma znamená viac ľudí, pre ktorých treba variť a starať sa, často bez ďalšej dodatočnej pomoci. Tiež to znamená zvyšovanie napätia a preťaženie domácich zdrojov.“ Mnoho žien sa ocitlo v situácii, keď museli „žonglovať“ ako zabezpečiť neplatenú prácu, zatiaľ čo mali znížený príjem a v niektorých prípadoch sa snažili pracovať na plný úväzok v preplnenej domácnosti.

Aj preto možno v rámci prieskumu väčšie dôsledky na psychické zdravie vnímali najmä ženy: až 73 % z nich sa cítilo vyčerpane, 57,44 % sa cítilo depresívne a 44,3 % beznádejne. Zväčšovanie dopadov na ženy, zvýšené bremeno starostlivosti, pomalšie zotavovanie ekonomiky a znižovanie verejných alebo súkromných výdavkov na služby – ako napr. vzdelávanie a starostlivosť o deti – môže tlačiť na ženy, aby opustili trh práce natrvalo.

Z hľadiska obáv o budúcnosť má viac žien (až 82 %) obavy, že sa zhorší politická situácia na Slovensku a že v ich rodine niekto ochorí (81,7 %). Takisto v o čosi väčšej

miere majú obavy, že sa zmenšia ich úspory a psychické zdravie (63,7 %) a nebudú môcť podstupovať zdravotné úkony. Omnoho viac žien si myslí, že opatrenia ovplyvnia ich partnerský vzťah (23,7 %), alebo vzťahy v rodine (28,5 %).

Podľa prieskumu v čase pandémie o čosi viac v strese boli ženy: 51,3 % v porovnaní s mužmi - 37,6 %. V najvyššej miere zažívali stres približne v rovnakom podiele. Viac nespokojné so životom opäť boli ženy: 41,4 % v porovnaní s 30,6 % mužmi.

Ženy respondentky v oveľa vyššej miere zažívali konflikty v domácnosti -- až u 29,7 % v porovnaní s 13,9 % mužov. 6,1 % respondentov a respondentiek zažilo nejakú formu násillia (25), a to 20 žien a 5 mužov.

Treba poznamenať, že celosvetovo bolo odhadom 243 miliónov žien a dievčat vo veku 15 až 49 rokov vystavených sexuálnemu a/alebo fyzickému násilliu v partnerských vzťahoch -- hovoria to dáta za posledný rok. Pred pandemiou menej ako 40 % žien, ktoré zažili násillie, hľadalo pomoc akéhokoľvek druhu, a menej ako 10 % ho nahlásilo ako trestný čin. Pri tzv. lockdowne, kedy neboli dostupné, alebo boli dostupné v menšej miere služby pre ženy zažívajúce násillie, nahlasovanie ešte viac kleslo.

Čo sa týka porovnania mužov a žien z hľadiska opatrení počas pandémie, viac žien by privítalo opatrenia na zamedzenie domácej násilliu (31,4 %) a na dôstojné zabezpečenie gynekologicko-pôrodných potrieb (28,1 %). Napríklad rýchly prieskum rodových dopadov UN Women ukázal, že v 4 z 10 krajín v Európe a Strednej Ázii najmenej polovica žien, ktoré mali potrebu rodinného plánovania, zažila veľké ťažkosti s prístupom k zdravotníckym službám, čo potvrdil aj náš prieskum. Celkovo prístup k zdravotníckym úkonom bol pre ženy viac sťažený, dostupnosť zdravotnej starostlivosti bola problémom vo všeobecnosti.

Muži tiež v zvýšenej miere vnímajú potrebu zabezpečenia lepšej koordinácie finančnej pomoci (54,2 %) a zabezpečenie dezinfekčných a ochranných prostriedkov (33,3 %).

Opatrenia na zosúladenie pracovného a rodinného života

Na základe rýchleho ohodnotenia rodových dopadov v oblasti sociálnej ochrany, ktoré prijali vlády na celom svete na boj s krízou COVID-19, bol len menej ako jeden z piatich dopadov rodovo citlivý, a teda odrážal rozdielny dopad pandémie na ženy a mužov. To napríklad zahŕňalo platenú dovolenku pre ľudí, ktorí sa primárne starajú o svojich blízkych, redukovanie alebo flexibilné usporiadanie pracovného času, peňažné kompenzácie rodičom za zavretie škôl, centier voľného času a zabezpečenie starostlivosti o deti pre pracovníkov v povolaniach, ktoré museli pracovať počas pandémie. Väčšie investície do týchto oblastí sú kritické na podporu návratu žien do práce.

Odporúčané systémové opatrenia:

- Vytvorenie a finančná podpora dostatočného počtu dostupných miest v jasliach a škôlkach pre deti od 0 -- 3 rokov a deti od 3 – 6 rokov. Poskytovanie príspevku starostlivosti o dieťa aj staršie ako 3 roky priamo rodičovi, ktorý sa o dieťa stará.
- Zavedenie flexibilnej rodičovskej dovolenky, ktorá by umožňovala ženám ale aj mužom byť v práci kratšie, resp. flexibilne využívať rodičovskú dovolenku a dostávať vyšší rodičovský príspevok. Skorší návrat do práce by nevedol k zníženiu ich pracovných zručností a mzdy.
- Analýza (vrátane prieskumu u zamestnávateľov) využívania opatrení na zosúladovanie pracovného a rodinného života definovaných v Zákonníku práce, zvýšenie motivácie ich využívania u zamestnávateľov prostredníctvom povinnosti ich zavádzať, zavedenie nových opatrení, tak aby pracovné prostredie bolo podporné pre tie/tých, ktoré/ktorí majú zodpovednosť za starostlivosť o deti a domácnosť -- napr. poskytnutie zariadení starostlivosti o deti zo strany zamestnávateľov.
- Osveta zameraná na povzbudzovanie mužov, aby prevzali niektoré z povinností v domácnosti.
- Zavedenie otcovskej dovolenky minimálne 10 dní po narodení dieťaťa, kedy majú aj otcovia nárok zostať na dovolenke spolu s matkou a venovať tak adekvátnu starostlivosť deťom a rozvíjať vzájomné rodičovské zručnosti a prácu v domácnosti.
- Čiastočné, flexibilné a iné formy neštandardného zamestnania by mali mať adekvátnu minimálnu mzdu a byť oprávnené na sociálnu ochranu a príspevky.

- Zvýšenie podpory osamelých rodičov, z ktorých väčšinu tvoria matky.

Špecifické opatrenia s ohľadom na ženy a ľudí s povinnosťou starostlivosti o deti či blízkych:

- Uľahčenie zosúladenia pracovného a rodinného života prostredníctvom home officu pre oboch rodičov a flexibilnejšie prispôsobenie pracovného harmonogramu zo strany zamestnávateľov a inštitúcií – napríklad väčšou osvetou.
- Umožnenie zapojenia mužov do starostlivosti o deti zo strany zamestnávateľov.
- V prípade osamelých rodičov, alebo ak obaja rodičia musia pracovať, odporúča sa zabezpečenie vyučovania a starostlivosti o deti v na to špecializovaných zariadeniach s vyškolenými odborníkmi a odborníčkami a zabezpečením všetkých hygienických štandardov.
- Väčší podiel žien na OČR a osamelých rodičiek znamená, že vypadnú z pracovného procesu počas pandémie, preto treba zvážiť možnosti nahradenia výpadku miezd pre ľudí, ktorí budú nútení byť na OČR, pretože sa museli starať o deti alebo iných blízkych, keďže v tomto období nemali inú možnosť.

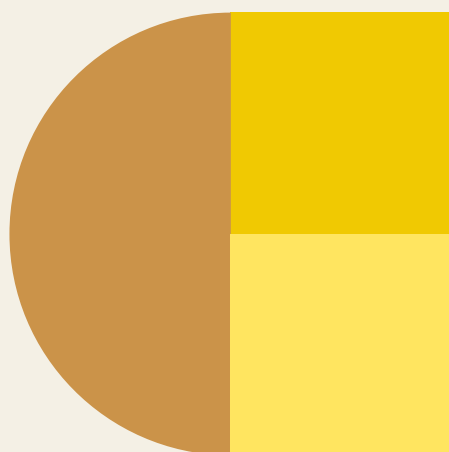
Domáce násilie, služby reprodukčného a psychického zdravia

Opatrenia na ochranu žien pred násilím musia byť štandardnou súčasťou vládnej reakcie na pandémiu, rovnako ako aj dlhodobé balíčky na zotavenie. To znamená zabezpečenie toho, aby BŽD (bezpečné ženské domy) boli otvorené ako nevyhnutné služby, alebo zmena účelu využitia nevyužívaných priestorov pre poskytnutie útočiska ženám a dievčatám, ktoré sú dotlačené, aby kvôli násiliu utiekli z domu. Navyše, BŽD potrebujú viac zdrojov, tak, aby mohli zaručiť a zabezpečiť potreby karantény a uspokojiť zvýšené požiadavky. Tiež je treba zabezpečiť väčšiu podporu krízovým linkám, vrátane národnej linky, a ženskoprávnym organizáciám, ktoré pracujú v prvej línii. Vládne odpovede na prílev násilia na ženách boli nerovnomerné. Analýzy ukázali aj rôzne prijaté opatrenia, vrátane kampaní na zvyšovanie povedomia a rozšírenie nonstop krízových liniek a iné nahlasovacie mechanizmy, podpora BŽD a opatrenia adresované na posilnenie prístupu žien k spravodlivosti, tieto však neboli všade rovnaké. Dôležitá je aj špecializácia a scitlivenie vybraných policajtiiek a policajtov, ktorí by riešili domáce násilie počas pandémie (vrátane zabezpečenia ubytovania pri vykázaní z obydliia).

Väčší dopad pandémie na psychické zdravie žien vyžaduje posilnenie psychologických a poradenských služieb pre dospelé osoby so zameraním na tie, ktoré sa starajú o domácnosť a deti, možnosť krízových liniek a online poradenstva. Dôležité je aj zabezpečenie adekvátnych a dôstojných podmienok v oblasti pôrodnictva a gynekológie počas pandémie (vrátane prístupu k interrupciám a mimo nej; zákazy by mali byť v súlade s ľudskými právami oboch rodičov).

Záver

Odlišný dopad na ženy a mužov počas pandémie by mal byť dôkladnejšie analyzovaný a vyhodnotený. To umožní vytvoriť adresnú a spravodlivú pomoc, dotácie a iné opatrenia na zotavenie ekonomiky. Je nevyhnutné konzultovať túto situáciu so ženami, aby ich skúsenosť bola rovnomerne zahrnutá do riešenia krízových situácií. Adekvátne rodovo cielené dáta, teda zber dát a skúseností mužov aj žien by mal byť prioritou počas pandémie COVID-19. Rodovo citlivé dáta sú dôležité pri porozumení dopadom pandémie na ženy a mužov, ktoré môžu byť v rôznych oblastiach rôzne a vyžadujú prispôbenie opatrení.

INŠTITÚT PRE VÝSKUM
PRÁCE A RODINY

MINISTERSTVO
PRÁCE, SOCIÁLNYCH
VECÍ A RODINY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

EURÓPSKA ÚNIA
Európsky sociálny fond
Európsky fond regionálneho rozvoja

OPERAČNÝ PROGRAM
ĽUDSKÉ ZDROJE

Inštitút pre výskum práce a rodiny vydal túto publikáciu ako súčasť výstupov národného projektu Prevencia a eliminácia rodovej diskriminácie OP ĽZ NP 2018/4.1.2/O1., ktorý sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu a Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci Operačného programu Ľudské zdroje **www.esf.gov.sk**